республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Ыраккы Шанчыда

САЙГЫЛГААН ЧОК

«Найырал» совхозтуң Шанчы салбырында малчын Дырыскын-оол Сундуевич Саттың кыштаанда байдал элээн нарын.

Оон кыштаа салбыр төвү Шанчы суурдан мырыңай ырак эвес. Ынчалза-даа чай дургузунда чүүдаа чок кылдыр тоймаглаттынган. Малчынга ук кыштагны октябрь айның эгезинде айтып хүлээткен. Чурттаар бажыңының соңгалары, суугузу шуут чок болган. Ол бажыңның септелгези чаа казанак тударындан ыракта берге боорга, малчын оон-моон диленип тургаш, бичежек бажыңны хар чаарының мурнуу чарында тудуп алган.

Оон декабрь 12-де демги делгем бажыңны бүрүн септеп четтигипкен. Бо бүгү ажылдарны кылырынга совхоз көпеек-даа бербээн. Коданның чанынга турган трансформаторну өскээр көжүре берген. Ынчалза-даа ол турлагже электри шугумун дорт шөйүптериниң аргазы бар. Бо талазы-биле Шанчы суурнуң чаа соңгуткан чагырга даргазы О. Д. Базыржап, салбыр эргелекчизи С. Х. Норбу боттуг дузаны кадар болза эки.

БАЖЫҢЫ ЧОК

Шагаан-Арыг хоорайны өскээр көжүреринге идепкейлиг киришкен аныяк тудугжу Хүреш-оол Опай Шанчы салбырынга кээп малчыннаа-ла ам мугур дөрт чыл четкен.

Үргүлчү төрүүр хойга чоруп, багай эвес түннелдерни чедип ап келген. Ол кады тудугжулап турган эжи башкир Нургали Монгановту дузалакчы кадарчы кылдыр чалап алган. Нургалиниң өөнүң ээзи Дина Найдан-оол Арыскан, Иштин-Хем ынчаар чурттуг малчын уктуг кижи. Дузалакчы малчынның чурттап орар казанаа дендии тар. Үш бичии уруглары, улуг боттары кирип кээрге, олурар, турар-даа чер тывылбайн баргылаар.

Аныяк малчыннар турлагдан ырак эвесте кургаг сыраларлыг өртең дыттардан кезип, бажың ыяжы белеткеп алыр бодааннар. Арга даамалы чепшээревейн барган. Ам чүгле совхозтуң дузазы херек апарган. Ырак-узак мурнуу Уралдан келген күдээхүреген кижини бодаза артык эвес боор. Кижи төлү каяа-даа чоруур.

СОЛУН МАРГЫЛДАА

Эрткен соңгулдалар хүнүнде Шанчы суурнуң Культура бажыңынга шыырак дээн шыдыраачылар маргылдаа база кылган.

Херээжен шыдыраачы Зоя Донгак эр улус-биле ойнааш, дөгерезин удуп кааптар часкан. Чаа-Хөлден барган шагдаа ажылдакчызы Белек Хемчик кымга-даа уттурбайн, бирги черни бүзүрелдии-биле чаалап алган. Шак ындыг солун маргылдаалар удаа-дараа болуп турарын көрүкчүлер күзээн.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.

Республиканың нитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдын август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 242 (15216) ◆ 1993 чылдын декабрь 23, четверг ◆ Солунга ат салган шагы 23.00. Садар өртээ 80 рубль.

АЖЫЛ-БИЛЕ ШЫНЗЫДАР АПААР

«Презентация», «инаугурация» деп даштыкы сөстер чараш азы угаанныг кылдыр дыңналырга ындыг түве ийикпе, сөөлгү үеде ындыг чергелиг даштыкы сөстерни бо-ла ажыглагылаар апарган бис. Бодум хуумда «инаугурация» дээрге, колдуунда хаан, чазак баштыны президент эргелиг кижилерни дүжүлгезинге олуртурунуң ёзулалы деп бодап чоруур мен. Ындыг болзажок, декабрь 21-ниң кежээзинде тыва радионуң сөөлгү мелээлер дамчыдылгазынга «Кызыл хоорай мэрииниң инаугурациязы болган» деп чугаалап турар чорду. Кызылдың чагырга даргазын хөйнүң мурнунга алган-дужаалының олудунга саададырының ёзулалы «инаугурация» болурунга бодумнуң өмүнээмде дадагалзаардаа түвем чок, ол байырлалдың ужур-утказын, оврурхевирин чавыздыксаар күзел-даа менде чок.

Шынап-ла, чагырыкчыларны дүжүлгезинге саададырының байырлал ёзулалын Президент Ш. Д. Ооржактың саналы-биле Кызылдан — бистиң республика деңнелинде чаңгыс борбак улуг найысылал хоорайвыстан эгелээни таварылга эвес. Скептиктер, чүге-даа бүзүрексевес кижилер; «Бо-ла чаданып чоргаш, презентация деп ёзуурган алган» — дижир, чадавас. Ынчалза-даа декабрь 12-де бүгү чоннуң шилилгелериниң ылгаттынып үнүп келген чагырыкчыларга, эргедужаалын хүлээдип бээриниң байыдлыг ёзулалы ханы ужуруткалыг. Бо түүл бир дугаарында, оларга улуг харысалганы медереп көөрүнүң, чоннуун бүзүрел, идегелин башмээзинге, ханынга синирип алыорының ёзулалы деп бодаар мен.

Декабрь 21-де, 15 шакта Кызыл хоорай чагыргазының даргазы З. Н. Саттың эрге-дужаалын хүлээп алырының байырлал ёзулалынга чылыг сөстер, идегелдер, ынаныштаа, байыр чедиришкиннери хөй-ле болган. Хоорай чагыргазының ажылдакчыларының бүттары черге дээр-дегбес, дүвүрел маңнашкылаан, оркестр хөгжүмүн чиртилеткен, чечектер, борбак-сарбак белек-селек, түткан кижилер эндерик — черле ындазында хөлзенчии-дүйменчии кончуг боор чоорду ийин. Алдынналдыр аянчыткан торгу ногаан тыва тоонуг бөгт-оваадайдыг Зоя Назытыевна Сатты ак кадак-биле уткып алгаш, Улусчу чогаадылга төвүнүн сценазында тургускан дүжүлге сандайга чалап олурту. Хоорайның ыры, танцы ансамбли «Сударыня-барыня» деп ырлажып, танцы-самнаа, бөйырлыг ёзулалдың одун хөрлээлеткен.

Ооң соонда, Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак сес алган. Ол чугаазынга декабрь 12-де чоннуң бадылаашкынынга Тываның Үндезин Хоойлузу деткиттингенин, ооң-биле чергелештир кайы-даа Конституция хоойлу ёзугаар апарганын, үстүнден томүйлаткан эвес, а бодунуң соңгуп алганы чагырыкчыларны чон алганын, бо соңгулдаларның ужур-утказын оңзагайлаан. «Силер эмчи эртеминг кижи болгай силер, ындыг болганда чаңгыс аай команданар-биле хоорайның аарыг-аржыктарын эмнеп каарынарга идегеп тур бис» — деп, Президент чугаалаан. Ш. Д. Ооржак хоорай чагырыкчызы Зоя Сатка Тыва Республиканың күрүне тугун болгаш чагырга чериниң таңмазын тудускан.

Зоя Сат бодунуң эвлээнде ону соңгуп, деткээн хоорайжыларга өөрүп четтиргенин илередип, идегел-биле ылыктаан. Күрүне тугун хүлээп ап тура, харысалгазының хаңзы үлам билдингенин илередип чугаалаан. Кызыл—национал шинчилиг, чараш-чазагай, бай-шыдалдыг хоорай болурунга бүгү күжүн харамнанмайн ажылдаарын ол хөйнүң мурнунга аазап даңгыраглаан.

Ооң соонда байыр чедиришкиннери, ошкаашкыннарчыттаашкыннар-биле аралаштыр концерт күүседилгери чаржалажып-ла турган. Казак Сандак башкы Зоя Сатты аккөк кадак-биле ыдыктап каан, хоорайның күш-ажылчы коллективтериниң төлээлери аңаа байыр чедирип, йөрээл сөстерни чугаалап, чазагай күзээшкиннерни, сес кадында чагыгларны-даа кинре тыртып каан.

Зоя Сат ийи чыл мурнунда херээженнериниң эрге чогунун дугайында парламентиге чеме сөстерни чугаалап турган. Ынчан мен херээженнерге эргедужаал чедип алырынга түү шаптыктап турарыл ынчаш деп иштимде бодап каан мен. Ам бо-дур, сес-биле ажылхерек карышпазын Зоя Назытыевна херек кырында шынзыткаш, чагырыкчының албан-дужаалын чидиг демиселге чедип алган. Бөгүн бо ёзулалбиле бис Тываның 1944 чылга чедир турган күрүне сүзүктерин эгидип турар-дыр бис» — деп, Дээди Хуралдың улус депутады К. А. Бичелдей чугаалаан. Ол бодунуң хуузунган чараш-чазагай чорукту илередип турар херээжен бурганның сома-сагызының тудускан.

Кызылдың Троица хүрээзинниң игумени, ада Алексий Зоя Саттың берге ажылынга сагыш-сеткилдиң быжырымчадыг күштерин күзээн. Кызылда түрк лицейниң башкызы аалчывыс Селим-оглы хоорай чагыргазының талазындан өөредилге системазын сайзырадырын идегел-биле маңнап турар, ол чагырыкчыга күзээшкиннерин, байыр сөстерин тыва дыл кырынга чугаалаан.

Сөөлүде ол презентацияга чаладып келген кожуунар чагырыкчыларын сценаже үндүрүп, оларның арынарын чонга көргүзүп, аттарын кыйгырган. Аразында чаа улустар база бар, ынчалза-даа кол өзээ мурнунда Президентиниң томүйлап турган кижилери кылдыр артып калган. Шугумчудаал турган-даа, ол чүүл ук томүйлаашкынарның улут частырыг чок болганын көргүзүп турар. Бо удаада олар чоннуун деткимчезинден тептингеннер. Ам ол чагырыкчыларның мурнунда тус черлерде ажыл, амыдырал дээш үйгу-чыдын чок, улуг харысалгалыг ажыл-чорудулга турып турар. Чоннуга соңгудуп алгаш, багай ажылдаары кымга-даа ыядынчыг. Бо бедик бүзүрелди, улуг идегелди Кызыл хоорайның болгаш кожууннарның чагырыкчылары херек кырында үре-түннелдиг ажыл-үүлези-биле боттандырбайн баар аргазы чок. Ол дээш оларны чон соңгаан-на болгай.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ ЧАГЫРГАЗЫНЫҢ ДАРГАЗЫНГА СОҢГУТКАН ЗОЯ НАЗЫТЫЕВНА САТТЫҢ ЭРГЕ-ДУЖААЛЫН ХҮЛЭЭП АЛЫРЫНЫҢ ЕЗУЛАЛЫН 1993 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ 21-ДЕ ЭРТТИРГЕН.

Шак мындыг ёзулаалдар бо хүннерде кожууннарга база эртер. Кандыг янзылыг ону эрттирерин кожуун чагырыкчылары көрүп-даа алдылар-ла ыйнаан, нинтизи-биле Кызыл хоорай чагыргазының даргазын дүжүлгезинге саададырының байырлыг ёзулалы бар-ла эвес болуп эрткен.

Надежда ЭРГЕП.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның чагырга даргазы З. Н. Сатка ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактың Тываның күрүне тугун тыпсып турган үеви.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруу.

Б. Н. ЕЛЬЦИННИҢ ТР-Н ПРЕЗИДЕНТИЗИНГЕ БАЙЫРЫ

РФ-тиң Президентизи Б. Н. Ельцин ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржакка телеграмма чорутпан. Ында чугаалап турары болза: «Хүндүлүг Шериг-оол Дизиржокович! Силерге Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының депутатынга соңгучкатынаар-биле байыр чедирип тур мен. Силерниң соңгучуларыларынаа, бистиң Улуг Россиябыстың бүгү россияннарының чаңгыс чоруу дээш Федералдыг Хуралдың боттуг ажыл-чорудулганынга боттарыларының урединнелдиг үүлелерни хинневерге идегеп тур мен».

ПРЕЗИДЕНТ ЧАРЛЫЫ

«Россия Федерациязынга соңгулда системазын сайзырадыгайдыдар талазы-биле хемчеглер дугайында» № 2227 Чарлыкка Россия Федерациязының Президентизи Борис Николаевич Ельцин 1993 чылдың декабрь 20-де ат салган.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелинге соңгулдалар болгаш Күрүне Думазынга соңгулдалар талазы-биле Төп соңгулда комиссиязын Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы кылдыр эде организастаан.

Күрүне эрге-чаңыргазының федералдыг органнарының соңгулдаларын болгаш референдумну (бүгү чоннуң бадылаашкынын), крайның, областтың, федералдыг ужур-дужаалыг хоорайның, автономнуг областтың, автономнуг округтуң күрүне эрге-чаңыргазының төлевилелиг органнарының соңгулдаларын эрттирериниг-биле тургустунуп турар соңгулда комиссиларының системазын Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязы удуртуп, башкарарын ол Чарлык-биле докладтаан.

Чарлыкка ат салган үеден соңгаар ол күштүг болган.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты З. П. Березкинага тыпсыр дугайында

Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыы

Кызылдың эзт комбинадынга ачы-хавыяалары болган хөй чылдарда үре-түннелдиг ажылдап келгени дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты Кызылдың эзт комбинадының ажылчыны **Зоя Петровна Березкинага** тыпсыр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1993 чылдың декабрь 21.
№ 109.
Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижии-биле Т. С. Кууларны, В. Т. Сухановны шаңнаар дугайында

Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыы

Кызылдың эзт комбинадынга хөй чылдарда үре-түннелдиг ажылдаары дээш **Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижии-биле:**

Кызылдың эзт комбинадының ажылчыны **Тамара Саяновна Кууларны,**

Кызылдың эзт комбинадының колбаса кылыр цехының начальниги **Валентина Трофимовна Сухановны** шаңнаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1993 чылдың декабрь 21.
№ 110.
Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизиниң хүндүлел бижии-биле С. К. Гусейновту шаңнаар дугайында

Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыы

Тываның Күрүне филармониязының концерт залының гудуун чедишкиниг доозар талазы-биле ак сеткилдиг ажылдаары дээш **Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижии-биле** «Низами» тудуг кооперативиниң даргазы **Сабир Кадыр-оглы Гусейновту** шаңнаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1993 чылдың декабрь 21.
№ 111.
Кызыл хоорай.

КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНГА ДЕПУТАТТАР САНЫ

МОСКВА (РосИТА—СЧТА). «Россияның шилип алыышкыны» партия Россия Федерациязының Күрүне Думазынга эң хөй депутаттарлыг болур: 103. Бадылаашкынларның түүмелин бүрүн үндүрген соолунде бо саны оон-даа өзүп болур.

Баш бурунгаар санап көрген медээлерни сөзүгаар алырга, Күрүне Думазынга депутат-олуттарының хуваалдазы мынчаар болур:

Либерал-демократтыг партия — 66 депутаттар;

Россияның Коммунистиг партиязы — 62;

Россияның Аграр партиязы — 49;

«Явлинский — Болдырев — Лукин» блок — 28;

«Россияның херээженнерин политиктиг шимчээшкини» — 25;

Россияның Демократтыг партиязы — 17 депутаттар.

Бадылаашкынларның эвес түүмелдери үнген соолунде ооң медээзин парлаар.

ЧАГЫРГА ДАРГАЛАРЫНЫҢ ДАҢЗЫЗЫ

1993 чылдың декабрь 12-де соңгуткан Тыва Республиканың кожууннар болгаш хоорай чагыргазының даргалары:

Наскыл-оол Чадамбаевич **Ооржак** — Бай-Тайга кожуун чагыргазының даргазы, Дембик Караович **Хомушку** — Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының даргазы, Серен-Доржу Дамдынович **Ондар** — Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының даргазы, Сагаан-оол Кызыл-оолович **Долгар** — Каа-Хем кожуун чагыргазының даргазы, Александр Константинович **Бакулин** — Кызыл кожуун чагыргазының даргазы, Шойоол Иргитович **Намы** — Мөнгүн-Тайга кожуун чагыргазының даргазы, Маадыр-оол Монгушович **Данзын** — Өзүр кожуун чагыргазының даргазы, Кара-оол Андреевич **Маспык-оол** — Бии-Хем кожуун чагыргазының даргазы, Алдын-оол Ондарович **Кенден** — Сут-Хөл кожуун чагыргазының даргазы, Борис Константинович **Балчый-оол** — Таңды-кожуун чагыргазының даргазы, Сундувей Яндак-оолович **Монге** — Тес-Хем кожуун чагыргазының даргазы, Мөгүн-Ким-оолович **Куулар** — Тожу кожуун чагыргазының даргазы, Карим Тасович **Куулар** — Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазы, Екатерина Кугуловна **Калга-Хөө** — Эрзин кожуун чагыргазының даргазы, Камбаа Дамчатович **Бидеоол** — Чаа-Хөл кожуун чагыргазының даргазы, Василий Майыдович **Оюн** — Чеди-Хөл кожуун чагыргазының даргазы, Зоя Назытыевна **Сат** — Кызыл хоорай чагыргазының даргазы.

ХҮНДҮЛҮГ СОҢГУКЧУЛАР

Россия Федерациязының Парламентизинге мени депутат кылдыр соңгаан бүгү хамаатыларга сагыш-сеткилим ханызындан өөрүп четтиргенимни илерхейлеп тур мен.

Мени депутаткеним болгаш соңгаанын — силерниң меңээ эң безин идегелиңер деп санап тур мен. Оон-биле холбаштыр Россияның болгаш Тыва Республиканың демократтыг база экономика талазы-биле чечектелиишкиниг моон соңгаар ажылдаарымны өөрүп, улуг харысалганы эки бодап турар мен. Ону чедип алырымга, ёзулуг эрге-хоойлуг күрүнелиг тургузарынга бүгү күжүмүг, билиимни, практиктиг дужулганымны бар аргаларымны харам чокка бараалгадыр мен. Хамаатыларның эргелерни болгаш хостөлгаларын, ёзулуг федерализмни камгалаарынга бүрүн шинтирлиг мен.

Мээн бодаалдарым болгаш бүгү ажыл-чорудулгам моон соңгаар-даа чоңумнуң эрге-ажыымн, күзел-соруун илеергейлээр дээрзин силер бүүдеге бүзүредип тур мен.

Ханы хүндүткел-биле Владимир КАРА-САЛ.

Тыва Республиканың иштики херектер сайыды, милициянның генерал-майору.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР 8

Культурада чаа чүүл

ЭЛЭЭДИЛЕР ТӨВҮ

Кызыл-Мажалык суурнуң Культура ордузунда чаа тургустунган элээдилер төвүнүн клуву ажылдап эгелээн.

Бичии уругларның методизи, аныяк көрүкчүлер театрының режиссёру база спорт инструкторунуң ажылын каттыштырганы-биле уруглар ортузунга уран чүүлдүн болгаш спорттуг төвүн тургусканы ол.

Моон мурнунда ангы-ангы адырлар болуп ажылдап, ажылга дем чогу-биле бергедээшкиннер турган. Ам ажылдың угланыышкынын чаңгыс аай кылган. Ол болза уругларның болгаш элээдилер ортузунга уран чүүлдү нептередип, аныяк талантылыгларны илередири, оларны деткиири, спорттуг янзы-бүрү хевирлеринге оолдар, уругларны хаара тудуп, киириштирери болур.

Чоокта чаа Кызыл-Мажалыктың № 1, 2 школаның оңгу классчыларының эразынга таныжылга кежээзин органнастап эрттирдивис. Кежээге беш он класстар боттарының удуртукчу башкылары-биле киришкен. Өөреникчилериниң бот-идепкейи-биле аыш-чем конкурузун, янзы-бүрү оюнларга маргылдааларны эрттирдивис. Ол кежээге уруглар уран талантызын көргүзүп, чоок таныжып ап, кежээни ажыктыг, солун кылдыр эрттирген.

Инвалидтер хүнүнде база-ла № 1,2 школаның, уран чүүл школазының «Аленушка» ясли-садтың уруглары өртектиг ачы-буян концертин көргүскен. Концерт хөлчок солун болганы-биле көрүкчүлер сонуургаан.

Чаа чылга тураскаатканы сценажыткан көргүзүгүү белеткээш, өртектиг кылдыр организацияларга көргүзериг планнап турар бис. Оон соонда Шагаага турасканаадыл элээди класстың оолдарының эразынга «Экер эр-94-түү», атаалдарлыг спортчулар, ада-не, башкылар-биле «Хөглүг старттарны», ужуражылгаларны, спортчу оюнларны эрттирериг-даа киирген. Ынчангаш чүгле суур иштинге эвес, харын-даа кожуун иштинге элээдилер ортузунга ажылды экижидер сорулга бисте салдынган.

Валентина МОНГУШ.

Культура бажыңында алган [illegible] дугурулгүзү.

ГЕРМАНИЯДАН АЛЧЫЛАР

Тыва Республика рынок экономиказынче кирген соон дарый даштыкы чурттар-биле экономиктиг харылзаалар тургустунуп эгелээн.

Тывага Кыдаттан, Моолдан, Швейцариядан, Австралиядан, Америкадан болгаш өске-даа чурттардан төлээлер экономиктиг харылзааларны доңнаштырар сорулга-биле келгеш барганнар. Каш хонук бурунгаар Германиядан «Чөөн чүк» дээр фирманың 10 кижиден тургустунган тускай эртеминглери Тывада чедип келген.

«Ост» фирманың башкарыкчы директору Эрнист Фолькмарның удурткан төлээлериниң аразында автомобиль транспортунуң, кобальт бүдүрүлгезинниң технологиязының, геологияның, демир эзилдирериниң талазы-биле специалистер бар. Германияның төлээлери Шагаан-Арыгның цемент заводунга, «Тыва кобальт» комбинадынга барып, ук черлерниң ажыл-ижи-биле танышканнар.

(Бистиң корр.).

ШИЛИЛГЕ ШЫН

Бо чылдың декабрь 12-де эрткен соңгулдалар хүнүнде Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурнуң чурттакчылары суур чагыргазының даргазынга Татьяна Андреевна Сандакованы соңгуп алгавкар. Бо дээрге моон мурнундала маңаа ажылдап турган, онаашкан херээнге ээ-харыысалгалыг, чоннуң эрге-ажыы дүүргүлчү сагыш човаа чоруур төлептиг удуртукчуларының бирээзи. Ындыг болурга ону соңгукчулар база катап шилип соңгуп алган.

Татьяна Андреевна суурнуң чурттакчыларының социал камгалалын күштелдирер доктаамал сагыш човаа чоруур. Каа-Хем дээрге биче эвес суур, ында сес-муп ажыг чурттакчы бар, оларның аразында 1096 пенсионер, 231 инвалид, 194 хөй уруглуг өскүле санаттынып турар. Бо берге үеде оларга болдунар-ла деткимче, дузаны чедирер дээш ол ажылдап турар. Суурнуң девискээринде турар бүдүрүлгелер, совхозтар, организациялар-биле аразында дугуржуп, чугаалашкаш, хоочуннарга, инвалидтерге, студентилерге, сургуулларга материалдыг дузаны чедирип турары эки чаңчыл болуп берген. «Түлүг» кооператив (даргазы А. С. Попов), 126 чеднимес амыдыралдыг өг-бүлеге ачы-дузазын чедирген. Суур чагыргазының дилээн «Көк-Тей» совхозтуң директоры хандырган тодаргайлаарга, дээди өөредилге черлериниг өөренип турарларга 342 мун рубльди үндүрүп берген. Оон өскеде коллективтер суур чагыргазының дилээн хандырып, чеднимес чоога ачы-дузазын чедирген. Бо болза, суур чагыргазының даргазының организакчы, кызымак ажылы болуп турар.

Суур чагыргазы бодунуң талазындан инвалидтерге, пенсионерлерге, хөй уруглуг өг-бүлелерге биче эвес деткимче дузаны чедирип келген. Чеднимес өг-бүлелерге дуза чедиреринге 1 миллион рубльди чарыгдаан болгаш өске-даа дузаны көргүзүп турар. Ынчангаш суур чагыргазының чоннуң социал камгалалын күштелдирер дээш ап чоруудуп турар хемчеглерни чурттакчылар үүлдүгүүп деткип келген.

Суур чагыргазының даргазынга соңгуткан Т. А. Сандакованың программазында чоннуң социал камгалалын экижидери кол черни эзлеп турар, ону амыдыралга боттандырар дээш моон соңгаар-даа чүткүлүг ажылдаар дээрзинге Каа-Хем суурнуң чурттакчылары бүзүрээш, даргазынга соңгуп алган. Чурттакчыларын идегелин Татьяна Андреевна ажыл-хөрээ-биле бүзүредип шыдаар.

Александр КӨШКЕНДЕП.

Кызыл кожуунуң дайынның болгаш кушажылдың хоочуннар чөвүлелиниң даргазы.

КОНКУРСТУ УЗАТКАН

Төлевилелдериниг чамдык авторларының чедир ажылдап кылбазының болгаш республика чурттакчыларының дилээн ёзугаар Кызыл хоорайның СУДАГ ДЕМДЭЭНИН болгаш хоорайже кирер орук кыдынга СУУРГАЛАРНЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРИН чогаадып тургузар талазы-биле КОНКУРСТАРНЫ 1993 чылдың ДЕКАБРЬ 25-КЕ чедир узатканы дынгыдып тур.

ХООРАЙ ЧАГЫРГАЗЫ.

РЕДАКЦИЯНЫН ПОЧТАЗЫНДАН

Чылыг сөстер

БАШТАЙГЫ ЧАГААВЫСКА

Бистин бичии, 10 айлыг уруувус Айдана ноябрь 1-нин хүнүнде, кежээкинин 7 шак үезинде, хенертен тырта берген. Баштайгы эмчи дузазын алыры-биле суурвуста фельдшерлер Лидия Чунаковна Көшкелдейни, Любовь Тюлюшовна Сатты чалаан бис. Эмчилер келгеш, эм салгаш, массажтааш-даа тынгарып чадап каан. Ийи шак дургузунда ол-ла хевээр, экижишкин чок чытпышаан. Улусчу медицина аргазыбиле суурвуста улус эмвеп турар чангыс чер-чурттуувусту чалап алырын эмчилеривис сүмелээн. Ол чедип келгеш, бичии кижинин бажын тудуп, сүйбан оргаш, онгарыпкан: «хоорай эмчизинге дүрген чедиринер, бажында кемдэшкинниг кижи-дир»— дили. Берге үеде улуг дузаны биске чедирип, Михаил Калдар-ооович Норбу бодунун машиназы-биле чедип келген. Дүнүн карангызында хоорайнын уруглар эмнелгезинге уруумну чедиржип бердилер.

Уруумнун амы-тыны дээш сагыш салган Лидия Чунаковна Көшкендейге, Любовь Тюлюшовна Сатка, Лариса Кара-ооловна Борбакка, Михаил Калдар-ооович Норбуга ажыл-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга чеднишкиннери күзедивис. Буянныг кижилернин ачызында уруувус кадык болган, Ылангыя Лариса Кара-ооловна Борбакка ам-даа хей кижиге ачы-буянын чедирип чорзун деп күзедивис, черге чедир мөгейдивис.

Борис, Айлана ДОКТУГУЛАР.

Арыскан суур.

ЧОЛУҢАР АК БОЛЗУН

Бо чылдын ноябрь 18-те чүве. Хүүда хереэм аайыбиле бир кожуун чораш, дедир кээрде, машина дозун олурупкан мен. Оон чолаачызы мени эргиде ДОСААФ деп алаарывис организация чоогунга дужуруп каан. Интернациональная биле Рабочая кудумчуларының белдирин кешкеш, беш, алды хире-ле базым кылган боор мен. Кежээликтей апарган турган болгаш арай сагыш дувурел чораан. Мурнумга менче углай эо, хереэжен ийи кижи чорун оварга, сезинмейн-даа чаныбиле каржып эртип чорумда, демги хереэжен бергүмну үшта соп ал-ла чанында үзүн эр кижиге тутсуптуг. «Канчаарын ол, күжүр кызым. Багай, эрги берт-түр...» —деп, чаныып-тейлеп турумда. ол мени кээргээр-даа хире эвес, харын мени шашкылап, түдүп чораанын сумкам хүнаар сагыштыг апарган. Бергүм апкан эо кижи Рабочаяны күүл-ла халаанын эскерген мен. Кырган кижини соп каргы канчаар дээш, хаваанны, тейимни холум-биле дүй туткулап, хереэженден ырап чорупторум. Кевримге ийи оол кел чор. «Күжүр, оолларым, дүү ол хереэжен бергүмну үшта соп алды, эжи эо кижи орту эпкаш, мынаар маннады. Дузалажып көрүнер...» — деп, чалыдым. Ооллар кашпагай чүгүрүшкеш, хереэженни түлүп алды. Оозу менче: «Могелеп турар каадай-дыр ол. Сумкам үжепеп. Чүү-даа менде чок...» — дигидеп, мени бүрүүдүлүп алгыр бээрге, демги эр кижи (аппаа хире) бо дедир маннап келди. Оон толунда мээн бергүм чок болду. Эр, хереэжен ол улустун кайызы-даа болзак, мөге-шыыпак. Демги бичии ооллар ында-ла каар.

Коргунчуун. Девидээрим дам баргаш. Ооллардың бирээзи эр кижинин келген чериниче маннаан, черже октапкан чыткан бергүмну тып экелди...

Кылаштаар дээримге бүттарым орта бастынмас. Байдалымны биле ыйнаан. Ооллар мени бажыным чанынга кежер үеде эккеп каглыар. Угаарым албаранды ол ыйнаан. Ооллардың ажыдаар, чүгүрүп турар черин-даа орта айтыгып албаанымга хомудар мен. Онда кайызынын-даа аттарын Мерген дээрен сактып алган болдум. Оларның аттарын, эрестиин, сеткилиннин хөгөргөдеп, дузалаан мергеелерин. Утпекилернин кайызы-даа чүүл, шыырак улус болган. Ынчаар амыдыраа улус үрүп өөренген улус биле ооллардың канаатты-даа болур чүүлү. А ооллар оларның хенүүт-даа кортпаан. Оларны чугаалап турган сеткилин ойжум, тода аваар ворааннар. Угаанныг, үрүпкүдер болгаш ооллардың ол сеткилинде орталаның боттарының бажынчыын болзары дег. Бурган өпүзү! Бак-ла чүүл ынай турзун. Мергеннер ишкаш мерген угаанныг. Аттым ооллар хей-ле болуннам. Болчүп, дузалашканыңар дээш ыныгаа-аваар мен силерге ооруп четтиндим, оолларым. Чорунар чогунгур, чолунар ак болзун.

Алдын-кыс САРЫГЛАР.

Кызыл хоорай.

ЧАГАА КИЛДИЗИ

ДУЗАЛАП КӨРҮҢЕР

«Инвалид» дирткен кижилерге хамаарылгавысты бүгү талалыг, кичээнгейлиг болдурар ужурлуг бис. Оларның арызында эц-не кээргенгир улус — согур, көөр багай кижилер. Оны бодумнун амыдыралымдан эки билир мен. Өөм ээзи дээди эргемнег фирика башкызы чорду. Каш ыл бүрүнгаар оон караа көрбестеп, согурарын калды... Хөөкүйнүн хилинчээн казы чүүдүп олурар эжи менден башка эш-ооу, дөргүл-төрелдаа кайын чедиг билир. Ынчалзаа-даа өөм ээзи салымына чалынмайы. Москвага караа четпестерин удуртукчу ажылакчыларының мергежилин доозуп алды. Ол менээ база ашаамга кайы хире өөрүшкү, чоргаарал болганын сөглээр сөстер тыппас мен. Амыы үеде ол республиканың караа четпестер инитилелиниң дарганы болуп ажыллап турар. Бөөр ышкаш човуланга таварышканнага сеткилинин хамаарылган дузалажыксаар, эриг баарлыг кижи.

Валентина ХЕРТЕК.

№ 3 школаның башкызы.

Кызыл хоорай.

САНДЮ АКЫЙ

Бистің аравыстан хүндүлүг бижикчивис, тыва чогаалдың сайгарыкчызы база үргүлчүнүн сактыышкынаар бижиир Сандан Сандю акывис чоруй барды.

Ол назынныга иштинде аныяк чогаалчыларны деткип, оларның чырыкче үнген чыындыларынга сайгарылганы кылып, ажыктыг арга-сүмени берип чорду. Номчукчуларга Тываның ном үндүрер черинин чырыкче үндүргени чаа номнарының дугайын бир-ле дугаар тамыштырар кижи ол чорду. «Улуг-Хем» сеткүүлдүн эдиг-чеглиг үндүрүлгезинин база чырыкче чаа үнген калбак чогаалдарлыг номнарының иштин утказын болгаш шыырын чонга баштай-ла ол дыннадып, бодунун сөзүн бээр туганын мергее билир бис. Көдүрбээн хөнээ чок акывыс Сандю, хей-хей солун сактыышкынарны биске арттырып кагды.

Черле солун, сеткүүлге чүве бижип чоруур эштер оон дугайында чылыг сөстерни үргүлчүнүн чугаалап чораанын дыннаан мен. Биз-ле катап автобуска кожа чорун олур бис. Ол орук дургаар мээн баштайгы тоожумнун чедерчетпес үүлдерин чугаалап берип: «Чогаал-биле халбактанчып болур кижи-дир сен, оол» — деп, хей-аңдым кедүрүп каан кырганым чүве. Сөөлгү үеде аңаа ужурашпайын баргаанымга хомудап, мыя бо үүлүү бижип олурарым бо. Мээн бодалым-биле алырга, Сандю акыйның архивинде оиза, солун чогаалдар бар болур ужурлуг. Оларны чыып, көктеп «Улуг-Хем» сеткүүлге парлап, харын-даа ном кылыр үндүрэ кандыгыл? Оон бижээн үүлдерининң сес домаанын билдингир, бодүүну ажок кижи. Тыва чогаал бодунун үезинің база бир онзагай критиги видиргеп деп санаар-дыр мен. Амыы бо ужу-бажы билдинмес үеде чаа арганарже кирип турар тыва чогаалга Сандю акый ышкаш дүржүлгалыг критиктер дыка херек дээрзин. Тываның Чогаалчылар эвилели билип-ле тур боор. Ынчангаш Сандан Сандю дугайында үүлдү, некрологту «Улуг-Хем» сеткүүлге чыыдарын кончуг-ла күзээр-дир мен.

Николай ООРЖАК.

Хандагайты.

Сонуургап номчуңар

ӨГДЕН БОК ҮНДҮРБЕС

Билир силер бе, черде эн-не куштуг амытан — КЫМЫСКАЯК. Ол бодунун деңзизинден он катап улуг чүүкту чүктел шыдаар. (Аная көөрде чаан болду 5 тонна хирезинде 1,5 тоннаны арай деп-ле көдүрер). Бөмбүрэектің курраг черни барык эзлеп апкан бо амытанның төөгүзү амдыгаа чедиг-ле тывызык болуп арттыраан.

Кымыскаяк амыдыралының талазы-биле хөлчок сонуургалдыг. бодунун хандыкшаан эртеми болу берген. Америкада шажын-чүдүлгелиг Эрих Вассман деп сагыл четтирген лама 40 чыл дүргүзүнде шинчилел ажылы кылып келгеш, кымыскаяктар болгаш оларның төөл-белүктериниң дугайында эртем ажылдарын бижээн.

Кымыскаяктарның кайдада чүүрүп турар белүктери бар: чер иштинде болгаш ыяш башларында, тулааларда болгаш элезиннерде, суг алган черлерде болгаш ыяштың чевүрээзинде. Суг иштинге кымыскаяктар 100 хире шак дургузунда шыдажырлар. Курраг чеже үнүп келгеш, чүүдүп болбаан чүве ышкаш, боттарын алдыкар. Кымыскаяктар оран-савазынга болгаш чылыгга хөлчок ынак. Олар чүгле соок агаар-бойдустуг черлерде чүрттавайн турар. Кара-кымыскаяктар этиленгликоль дээр бүдүмелге демейзимээр бүдүмелли ыгалдырып үндүрүп турар болгаш соокка белен доймас тускай бот-шыырлыг.

Кымыскаяктар өг-бүле. өөрбелүк болуп алган чүрттап чорүүр. Кара часкаан амыдыран-чүрттап чорүүр кымыскаяк бойдуста чок. Бичии өг-бүлелерде он-он, мүн-мүн, а улуг өг-бүледе миллион чедир бөлүү-биле чүрттап турарлар. Бо насекомнарның бир черге тускайланып турун алыры таварылга эвес. Чамдыкта чер иштинче 25 метр чедир хаңылап кире бээр. Кымыскаяктың чер иштинде, чес, хола, демир рудазы, мөнгүн база алдын аймактың металлдарның хөзүг кезектери албан бар болгулаар. Ынчангаш чүгле кымыскаякты-даа өөренип, оны эдерип кылаштап түүган болза ажыктыг казымал байлактарның чыдар черин тып ап бодур ышкажыл. Перинидад деп ортулукка шинчилел ажылдары кылып турган, кымыскаяктарның агаарга «шивээн» кылып алыры ол эскерген. Кожа-кожа бүрүлерни тудуштур «даарап», турган, бүдүн ыяшты шиинейнип турар кымыскаяк, өө кылыр «хүүлдүрүп» болуп, Чүрттаар өрээлдериниң саны ында чорун турар кымыскаяктарның санындан оранчок хей чыгыы болурун ол бүүрел керген. Өг-бүленің составы немежирге-ле, оон-биле чергелештир өрээлдер саны көвүдел олурар, артык чүртталга шелүн баш удур белеткеп алыр (чүү дээр оны, кижилер шүүтү ынчаар чүрттап шыдаар аргалыг болган болза). Кымыскаяктарның кылып алганы бо «шивээн» вентиляциялыг, кухняларлыг, бичии ажы-төлүнге аңгы өрээлдерлиг, бок чыыр өрээл, ол хамаанчок арыглаңыр өрээлер (туалеттер) бар. Бажынбалгадын аштап турган. бокту тускай сумкаларга суп алган. өгден үндүр төкпес, а аная тускайлаан бир өрээлге чыын каар. Арыг-силиг дээнге аштаар хырын-даа ында кадыр. Бажынының иштин айдан алган, оон боттарын чаштап сүйбап-түдүп шаанга киреглер. Баштай курраага аштанып. дараазында мага-бодун дылы-биле чылгаар. Кааждаа чораан кымыскаяк бодун кончуг арыг алыр.

Амыы үеде кымыскаяктарның янзы-бүрү дыка хей хевирлери билдингир. харын-даа кижи бүгү чүртталгазын-даа оларга тураскаатказ. олаының чүгле эвээн кезиин билип ап болур. Кымыскаяктарның эн-не бөлүүнү — бүльдогтар. Аажы-чаңы хедер-дедир, хорадаачал болгаш каржы. Өдээн долгандыр 15 метр хире черге аная таваржы бээр болза. чалаттыбаан кандыгдаа аалчының бодунун шорузу.

Кымыскаяктарның бо хевирнин дузазы-биле балыг черни эмнеп болур. Балыг кыынче салыптарга, ол быжыг аксы-биле балыгның ол-бо чартыындан чыыра соп алып. Оон ол-ла кымыскаяктың бел-дуртун үзе соп кааптар. А аотын калган бажы балыгны ыгыып алган чыдар болгай. Оон соонда бир өске кымыскаякты оон чанында салыпкаш, база-ла ынчаптар. Шак ынчалдыр-ла балыгны «даарап» кааптар. Бүльдогкымыскаяктар ниити ыр (хейүүн ыры) ырлажырынга ынак болганнар:

Тараа чиир кымыскаяктар база бар. Хову-шөлде тарааның 10 хүүзүн (1 гектардан 55 кг чедир) чер иштинде үнүгүрүнге дажыглаан аарлар. Үнүгүрлер хей каът бажынларга дөмей (небоскрёбтар) 40 дүтаар каңды чер иштинин сугларының мырынай чанында болгулаар. Чер адаанда бо «орудларының» коридорларының калбаа 10 см. Бир эвес кандыг-даа «танныыл» чок турган болза, күске маная амыраан. хостуг маннаар ийик.

Көшкүн-кымыскаяктарга дөнежир чүү-даа чок. Дириг-ле чүве оларның оруундан дүрген-не чайлан бээрин ораладжыр. Шак ыныг коргунчуг болганындан бойдуста бо кымыскаяктарны «өлүм чалгыы» деп адаан. Бүдүн коданы-биле келгеш. клетка иштинге койгун чип олурган леопардты, питонну (чылан) чангыс дүне кипкен таваылгалар бар. Ажырым-чазыйы келдергей. Хенертен келген колокка-биле канчаар-даа демнежир аргачок чүге аная таваржы бээр болза. чалаттыбаан кандыгдаа аалчының бодунун шорузу.

Кымыскаяктарның бо хевирнин дузазы-биле балыг черни эмнеп болур. Балыг кыынче салыптарга, ол быжыг аксы-биле балыгның ол-бо чартыындан чыыра соп алып. Оон ол-ла кымыскаяктың бел-дуртун үзе соп кааптар. А аотын калган бажы балыгны ыгыып алган чыдар болгай. Оон соонда бир өске кымыскаякты оон чанында салыпкаш, база-ла ынчаптар. Шак ынчалдыр-ла балыгны «даарап» кааптар. Бүльдогкымыскаяктар ниити ыр (хейүүн ыры) ырлажырынга ынак болганнар:

Тараа чиир кымыскаяктар база бар. Хову-шөлде тарааның 10 хүүзүн (1 гектардан 55 кг чедир) чер иштинде үнүгүрүнге дажыглаан аарлар. Үнүгүрлер хей каът бажынларга дөмей (небоскрёбтар) 40 дүтаар каңды чер иштинин сугларының мырынай чанында болгулаар. Чер адаанда бо «орудларының» коридорларының калбаа 10 см. Бир эвес кандыг-даа «танныыл» чок турган болза, күске маная

Ольга ОНДАР.

Улуг-Хем кожуун.

(«Строительная газета» солундан).

ТӨМБҮРЭЕКТИҢ СУДАЛЫ

ВАШИНГТОН. Бир эвес Россия моон сонгаар-даа демократияның болгаш реформаларның угланыышкынын уламчылаар болза, Американың Каттышкан Штаттарының болгаш Россияның арызынга кады ажылдажылганы улам-на калбартыр апаар деп, АКШ-тың сураглыг кижилериниң бирээзи — америк конгресстиң чепсектиг күштер талазы-биле сенат комитединиң даргазы Сэм Нанн медеглээн. Ынчаарга харыысалгалыг болгаш рынок харылзааларынче, демократтыг чаартылгаларже чүткүлдүг удуртулга бар турда, чүгле ынчаарда Россия-биле кады ажылдажыр апаар бис деп, сенатор немеп чугаалаан.

НИКОСИЯ. Турцияның болгаш Иранның даштыны херектер министрлериниң арызынга чугаалажыышкыннар эрткен воскресенье хүнүнде болуп эрткен. Азербайджанда байдалды аная чугаалажып көрген. Закавказьениң ол республиказында берге байдалды таарыштыр экижидеринге деткимче көргүзер сорулга-биле Турцияның болгаш Иранның арызынга кады ажылдажылга дугайында дугуржулга чедип алдынган. Ол дугайында Турцияның даштыны херектер министри Хикмет Четин чүрттүү телевидениезинге берген интервьюзунга айыткан.

ЭЛЬ-КУВЕИТ. Перси мугулдурунда алды араб курунелернин кады ажылдажылга чөвүлели тургустунгандан бээр бүдүн чартык чыл ажып турар. Ол кады ажылдажылганын составынга Сауд Аравия, Кувейт, Каттышкан Араб Эмираттар, Катар, Бахрейн, Оман кирген. Кады ажылдажылга чөвүлелинин кежигүннери чүрттарының удуртукчуларының ужуражыышкыны чоокта чаа болган. Израильге хамаарыштыр экономиктиг хемчеглерни соксадыр дугайында айтырыгны аная чугаалажып көрген. Ынчалзажок ам дээрезинде тодаргай шиитпир үлээп алдынмаан.

ЛУСАКА. Каттышкан Нациялар Организациязының чиигине секретарының Анголда талазы-биле тускай төлээлекчизи Алиун Блондэн Бей эрткен понедельникте Зимбабвенин найысылалы Хараре хоорайга ол чүрттүү президентизи Роберт Мугабе-биле чугаалажыышкыннарны кылган. Анголада нарын байдалды таарыштырарынга дузаларының айтырыгларын чугаалажып көрген.

РАБАТ. Алжирниң айыыл оок чоруунун талазы-биле Дээди чөвүлелдиң хуралы болуп эрткен. Чүрттү эргелеп башкарар талазы-биле коллегиалдыг орган болур Дээди күрүне чөвүлелинин эрге-кулдаргелериниң бүрүн эргезин 1994 чылдын январь 31-ге чедир үзүлүр дугайында шиитпирни хуралга хүлээп алган. Чүрттү шериг-политиктиг ыдык байдалды таарыштыр аажыктер сорулга-биле чугаалажыышкыннарны болгаш конференцияны 1994 чылдың январь 25 болган 26 хүннеринде эрттирер дугайында шиитпир хүлээп алдынган. Алжирниң чазаанын болгаш оон удурланыкчыларының аразынга чугаалажыышкыннар бирги эдиг-чеглиг болуру көрдүнген.

БУХАРЕСТ. Румынларның Национал чангыс эви партия болгаш Румынияның демократтыг аграр партиязы Национал чангыс партия блогун (эвилелин) тургускан. Ол партиялардың удуртукчулары чазак составынга, оон ажыл-чорудулгазынга киржир дугайында айтырыгны бага чугаалажып көрген. 1994 чылдың февральдың эгезинде эвилелдин удуртулгазы чазакка идеген болур бе, азы чок бе деп айтырыгны тургузарын шиитпирлээн.

НЬЮ-ЙОРК. Сураглыг америк журналист болгаш чогаалчы Джон Рид Россияга шаанда өлген болгаш оны Кремль ханаларының баарында орнукшуткан. Оон чаазын — 70 харлыг Джон Рид даайынын мөчүзүн Американың Каттышкан Штаттарынче аппаар дугайында шиитпирни хүлээп алган.

ВАШИНГТОН. АКШ-тың камгалал министерствозунун мурнунга салдынган сорулгаларны бүрүн күүседиринге дараазында беш чыл дургузунда 31 миллиард долларны немей чарыгдаары негеттинин турар деп. Ак бажынның болгаш Пентагонун төлээлекчилери медеглээн. Ынчаарда Россия-биле АКШ-тың шериг чарыгдалдарын улам-на көвүдедиринче угланган деп тус черни хайгааракчылары санап турар.

ТОКИО. Японияның хей удаа ажыглаар космос кораблин октаргай делгемнеринче 1999 чылда салып үндүрерин планнап турар. Оны ынчаарда Японияның Танэгасима ортулуундан, ында национал космодромдан салып үндүрери көрдүнген. Космос делгемнеринче корабльди салып үндүрерин белетээрин, ге хамаарышкан өөредилгени япон специалистер болгаш космонавтылар Россияга эртерин планнап турар. Ынчангаш Россияның болгаш Японияның аразынга кады ажылдажылгага ол планның чүүла ужур-дузазын Токионун радиозу демдеглээн.

АБИДЖАН. Гвинеяга президент сонгулдалары болуп эрткен. Ынчалзажок чүрттүү президентизинге болгаш оон чазаанга удурланыышкан партиларның төлээлекчилери боттарының кандидатуразын депшидириндеп ойталаан. Ынчангаш сонгулдалар түүнелдери орта билдинмес болуп турар. Чүрттүү амгы президентиан Лансана Конте «сонгулдаларның түүнелдерин беш бурунгаар бодунга ажыктыг кылдыр» белетээн деп, ол партияларның удуртукчулары ону буруудаткан.

ПЕКИН. Кыдат Улус Республикага садыг талазыбиле таарымчалыг байдалдарны хандырып бербес болза, делегейнин хей талалыг садыг кады ажылдажылгазынга Кыдат киришпес деп, КУР-нун даштыны садыг болгаш кады ажылдажылга министри Ли Чжунчжоу медеглээн.

ВАШИНГТОН. Америк президент Билл Клинтонунун төлээлекчизи тускай медеглел кылган. АКШ-тың камгалал министрниң албан кулээлгезинден 1994 чылдың январьда хосталыр Лес Эспинге ажылды америк администрация сураглан эгелээн. Американың Каттышкан Штаттарының Пекинге элчизинге Лес Эспинни томуйлаарын планнап турар дугайында Ак бажының төлээлекчизи дыннаткан.

ШВАРЦЕ-ПУМПЕ. Германияның ол хоорайында улуг кара-бажын бар. Эрткен субботаның воскресньезинде дунезинде база бир кижи кара-бажыдан дезип үнген. Полиция эргелелиниң дыннатканы ёзугаар алырга дезип чоруткан кижи амга чедир тывылбаан. Оон мурнуу чарында кара-бажыдан поляк националлыг ийи кижи база дезип үнген. Оларны амга чедир тыпшаан. Поляктар оор кылып, чурум үрээш, хей түүнүг торгаалга онаашкан болгаш оозун төлеп шыдаваан ужурунда кара-бажынга олурганнар. Бир неделя бурунгаар ол-ла кара-бажыдан барын үзелдиг хереткеннер болуу-биле дезип үнген турган. Ынчангаш оларның шуптузун дораан туткаш, дедир хоруудалга олурткан. Кара-бажыдан дезип үнүп турар ол чыллагаан — оон хериин бедик эвес, сонгаларында демир моондактар чок.

БОГОТА. Медельинниң наркомафия картелиниң делегейге бак сургаан удуртукчузу Пабло Эскобар өгген сөөлүнде оон төрелдериге шыгыы кыжаныышкын тургустунун келген. Колумбияның радиостанциязының дыннаткының ёзугаар алырга, Пабловун дуламы Роберт Эскобар база кара-бажында олурар. Ону хоруудаан камераның чаныныг бомба чазылдырган түүнелинде ол кижи база аар болыгланган. Кем-буруулуг наркомафияның бүгү чазыктарын эки билир Эскобарның төрелдерин узуткаарын чажыт организация планнап турары билдине берген. Кем-буруулуг үүлгелиглерин сөглеп бербезин дээш Пабло Эскобарны узуткаан болуп турар.

ОТТАВА. Канаданың тоогузунде бир-ле дугаарында чазак баштынына Ким Кэмбелл деп хереэжен кижи 1993 чылдың июньда томуйлаткан турган. Депшилге-консервативтиг партияның удуртукчузунун албан-дужаалындан хосталыр ужурга ол таварышкан. Чүте дээрге бо чылдың ноябрьда парламент сонгулдаларының үезинде оон партиязы улуг аштырыышкынга таварышкан. Ынчангаш Ким Кэмбелл Канаданың премьер-министриниң албан-дужаалындан база хосталыр апаар.

МАДРИД. Венесуэланың президентизи Карлос Андрес Перес эвээн каш айлар бурунгаар ол албан-дужаалдан үндүрткен турган. Оон чылдагааны — күрүнеин акша-хөреңгизин хөйү-биле хууда ажыглааны. Ынчангаш чүрттүн дээди суду ону шиндер деп турар. Венесуэланың чиигине прокурору Рамон Эсковар кажан олуржуп турда, дээди суд даргазы Гонсало Родригес чоокта чаа К. А. Перести он шак дургузунда байысаагаан.

(РосИТА—СЧТА).

Бодал

КАЛДАК-ХАМАР – ТӨӨГҮГЕ АРЫН

Бо улуг орук, оон түүүнүн дугайында солуниарга бижип шаг болган. Орук дугайын коптаарып, солуга үргүлээн материалдарның утказын катаптавас мен. Бодалым мынаан. Калдак-Хамар оруун бүгү Тываның чонунун төлээлери түүнүшкан болганда, орук түүнүнүн төөгүзү-биле чонуу таныштыраа ыа? Кымнар киришиниң тодаралын болуп арга бар-дыр. Орук түүнүкүлерге тураскаал-даа түүн тургузун болуп ышкажыл. Чиге-Хакатта тураскаал барда-дыр. Ол-даа болза төөгүнүн турасказы. Оны көргеш, кичи чоргаараан боор чиел.

Бо оруктун Шүүрмак суунче кежилген черинде база бир тураскаал эм таймылыг бижиктер самбыра турза эм ийин. Чижээ, аът, шары-биле хан-даа соорткен, кускунхаай быга-биле ажыдаан турар хереттерниң түүзүүнүн силибин, ийи оруктар ийи аят холдары-биле айтып турар кылдыр сүг көргүзер болза көөүштүг болгу дег.

Оруктун төөгүзүн түргүүсү. Шаанда ол оруктан. Шүүрмак үстүнде өзеннеп-даа. Моолдан, Кыдаттан аттыг, төөлиг моод садыгжылар, аңжүүметтер, оруе эртемденнер... чорун турганын чыын бижип болгай.

Калдак хем чүүнга. Хамар аот кызынга-даа таймылыг-дыг самбыраны түргүзүп болгай. Хамаралап турисун оруктаа ажыктып болуп деп бодаар мен. Чүте дизе Хамарсын бойдус талазы-биле теңгини каас-чаваш. Кат-чимис, тоорук, хылба элбек чер. Туристер дыштаныр чөлеринде тургузун болуп.

Дайын үезинде, 1942 чылдын март 8 таварыштыр тыва ыр турган Галина Донмитовна Даваадорчун эгелээчилиг-биле Самагалдайдан Кызылга чедир 180 километрнин хаактыг походун 5 кижи организастап эрттирди чоп. Хамарлап Самагалдай-Шүүрмак маршруттуг хаактыг походташкынны Март 8 үткүштүү организастаар болза, солундаа, ажыктыг-даа.

Бежен чылдар үезинде алдарывыс амгы турасказал турар черинин кедезинде сирт кыдыгга чайлан турда Хамарлап Шүүрмак чедир аттыг моорун турдум. Ынчан Хамар оруун эрги орук. Калдак оруун чаа орук деп адаан чүүдүлүп. Турасказалдын арты тевизинде кадыр оруун бар. Шаанда залтар Шүүрмак-не чайлаган 3 базарда, олап эртер турган. Бир катап ол ийен хойтпактыг доскаар ыдыгген шары чүүлү бөгеп дээр. Ол кудургайны ынчангам Апага-текту дээр чүве. Тес-хемчилер, мээн бо болгаанымы чүү деп бодаар силер бе?

Мадыр-оол ЭРЕН-ООЛ.

Башкы.

Таңды кожуун.

Шажын ниитилелинде

АЖЫКТЫГ ЧЕР

«Шын» солунда үнген «Бедүүн, гешул сагыдыг лама мен» деп районнар аразының Чырыткылыг Далай-Лама аттыг Дхорма сарыг шажын төвүн удуртуп турар лама башкының ажык чагаазын номчаан, өскелер-биле бир дөмей деткип тур мен.

Мен хүүмда Красноармейская кудумчузунда Борис Солунамны болгаш оон өөреникчилерин, шавыларын база эм-тан белеткээр онч канчаар ижеин, кандыг аарыгларга таваржырын аная бергеи чонга дорчузу-биле тайылбырлап берип турар эллек-эвилел Зоя Ивановна Базыртыны мактаваа аргам чок.

Ол сарыг шажын ниитилели дүн-хүн дивейн хүнде 2 катап аная янзы-бүрү сүдүрларны 4-5 кижи олурупкаш, хары угда чымлган чонга өчы-буянын чедирип турар. Улуг эвес өрээлде Далай-Ламанын өнүүг чүүү, ширээлерде, ханаларда кандыгдаа бүрганнаар бар. Сүдүрларны ширээ кырында чыскаай салып каан, оон-даа өске шажын херекселлери арбын.

Эгезинде чылган чонга тарина бижээн сказыныны үлеп бээр. Хай-бачытка таварышкан, хей-аңды кудулаан, аас-дылга бектеттирген, энергиязы чавызаан, аварига таварышкан-даа улус аная баар чорду.

Коридорда хаглыг черде харжакты акша салыр кылдыр белеткеп каан. Олар улусту ол-бо хиреин салыпар деп айытпас-даа, кижи бүрүзү хире-шаа-биле салып турар.

РЕКОРДТУ ТУРГУСКАН

Кызыл. Кызылдың педагогика институдунуң бирги чери дээш шыдыраага ажык баштайгы маргылдаа он чыл бурунгаар эрткен.

Ол үеден бээр аңаа чежеде маргылдаалар, чүс-чүс салыглар болган. Чоокта чаа аная он чыл болган юбилейжи маргылдаа эрткен. 91 салыгның 5-и хайым болган. Математика кафедразының доцентизи, республиканың шыырак шыдыраачыларының бирээзи Александр Борзенко он ийи салыгдаа, тергини эки ойнаан, ол хире арыг удук саның чаалап алган. Ынчангаш ол шыдыраага Тываның чаа рекордун тургускан.

Республика чемпиону чораан Александр Болдынов маргылдааны 10 сан-биле доозуп, ийиги черни эзлээн. Хоочун шыдыраачы Дамбу Оидар үшкү черни алган. Ол спорт мастерине кандидаттың бирги баллын күүсеткен.

Эн чараш салыг дээш оюнга А. Болдынов тодаргай болган.

Владимир БАИР.

ДООЗУКЧУЛАР ЧЫГЛЫП КЕЛГЕН...

Аяңгаты ортумак школазы —Барыын-Хемчик кожуунда баштайгы тургустунган школаларның бирээзи.

Чоокта чаа бо школа бодунуң тургустунганындан бээр 55 чыл болган юбилейин демдеглеп эрттирген. Школаның коридорунга 1938 чылдан бээр өөреним, ажылдап чорааннар чыглып келген. Школаны аңгы-аңгы чылдарда доосканнар ажык чуугааны кылып, хөөрежип, каткы-шимээн чангыланып турган.

Эрги чаңчыл ёзугаар школаның доозукчулары шугум чыскаалын эрттирип, бот-боттары ончалажып көрген. Оон соонда школаның столоваязынга аяк шайны ижип, аштанып-чемненип хөөрешкен. Улаштыр чыылганнар совхозтуң клубунга келген. Орта школаның 55 чыл болган юбилейинге тураскаадып, ачы-буян чедирилгезинин «Чаагай сеткил» деп марафонуң эрттирген.

Марафон эгелээринин мурнунда Аяңгаты ортумак школазының директору В. Д. Донгак школаның тургустунган төөгүзүн, амгы ажылнжин чыылганнарга таныштырган. Школа 1938 чылдың чазынында Дөргүн деп черге таваа салдынып, эге чада школазы болуп ажылдап эгелээн. Оон тудуун араттар шеф хевирлиг демниг тудуп кылган. Баштайгы эге школаның эргелекчизинге Шыдыраа Мургулчевич Монгуш ажылдап эгелээн. 1941 чылда эге школаны Дөргүнден амгы Сарыг-Бел (Аяңгаты) суурже көжүрген; ол 1948 чылга чедир эге школа боон турган. Оон соонда орта бир эге школаны туткан. Директору Тарас Достакович Дары-Сүрүн турган. Ол эге школаны чеди чыл школазы кылып алгаш, үр үеде директорлап ажылдаан.

Бо үеним иштинде Аяңгаты школазын 922 өөреникчи доозуп үнген. Олар ам Тываның янзы-бүрү булуңнарында тускай эртемнерлиг ажылдап; чурттап чоруур.

Марафонга аңгы-аңгы чылдарда доосканнар; өг-бүлелер, коллективтер идепкейлиг киришкен. Доозукчулар боттарының ажыл-ижин, амыдыралчуртталгазын таныштырып; школазының дугайында сактышкыннарны чугаалап, школага боттарының белээн берип, марафонга үлүүн салып турда, үзүк чок-ла болган. Марафонну эрттиржириниг «Аяңгаты» совхозтуң, ында суму чагыргазының удуртукчулары улуг дузаны чедирген. Аяңгаты школазының доозукчузу; ында совхоз директору Лариса Сыныаевна Монгуш школаның коллективинге чылыг сөстерин чугаалап; школага эт-херексел садыңа алырынга бир миллион рубльди берген, дузалал ажыл-агыйынга бир сарлык, хаваны салган. Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының улус өөредилге киллизинин эргелекчизи Э. Б. Монгуш 500 мың рубльди, көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальныгы Э. М. Куулар 100 мың рубльди, Аяңгаты школазының директору В. Д. Донгак—100 мың, Х. Д. Донгактың биче бүдүрүлгези 200 мың рубльди боттарының коллективтериниң мурнундан ачы-буян марафонунга салганнар.

Байлан-оол, Кара-кыс Монгуштар 50 мың рубльди база бир өшкүнү, Анатолий Саая 20 мың рубльди, бир анайны; Владимир, Хүрен Донгактар—50 мың, Чаш-оол, Зоя Оюржактар—50 мың, Алексей Сарыглар 50 мың рубльди, 10 дагааны, Вячеслав, Алла Сакактар 100 мың рубльди өг-бүлезиниң мурнундан салганнар. Ол ышкаш аңгы-аңгы чылдарда бо школаны доосканнар доозукчулар хей түннүг акша-төгериктн салып; белектерни берген.

Школаны шагда-ла дооскан, аңгы-аңгы мергежилдиг, Тываның барык кожуун бүрүзүнден келген улустуң аныяктарга; өөреникчилерге чагыг-сүмелерин бергени солун, ажыктыг болган.

Ниитизи-биле ачы-буян марафонунга 4 миллион ажыг рубль салдынган, школаның дузалал ажыл-агыйынга малмаган немешкен, школага белек кылдыр эт-септи доозукчулар берген.

Ольга САТ.

1972 чылдың доозукчузу.

Кижи болгаш бойдус

ХҮРЭЭЛЕЛДИ КАМГАЛААР

Бистиң республиканың каас-чараш бойдус чурумалдарын сонуургавас, аңаа чоргаарланмас кижи кайда боор.

Бойдустуң чаяагаңы магалыг эртине-байлактыг девискээлериви камгалаар, оон арга-арыгларын, ан-меңин, бүгү-ле дириг амытанныгын камгалаар талазы-биле хөй янзы ажылдарны республикада чорудуп турар болгай.

Ылаңгыя аныяктарны, школачыларны ол ажылче хаара тудары черле чугула айтырыгларның бирээзи дээрзин кижи бүрүзү билир апарганы эки-дир. Ынчангаш ол талазы-биле ажылдарны чугле районнарда эвес, а республика чергелиг кылдыр эрттирип турарынга кым өөрүвес боор.

Чоокта чаа долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамының хуралдаар залынга республиканың экология талазы-биле ажылдап чоруур башкыларының эртем-практиктиг конференциязы болуп эрткенин биле болгай бис. Баштайгы хүнде Тыва Республиканың экологтуг байдалының дугайында илеткелди ол яамының сайыды Д. Х. Ооржак кылган болгаш Тываның бойдус курлавырларының болгаш бойдус камгалалының байдалынга хамаарышкан айтырыгларга харыларны берген. Ол ышкаш Убса-Нур оргулаажының биосферлиг камгалалдыг черниң үжүр-дузазының, экологтуг кижизидилгере Тыва чоннуң чаагай чаңчылдарының, сагыгларының үжүр-дузазының дугайында илеткелдерни эртемденнер С. С. Курбатская, Л. К. Аракчаа болгаш өскелер-даа кылганнар.

Республиканың девискээринде 1800 хире янзы-бүрү аттарлыг үнүштер бар, оларның 36 хевири — ховар дээн үнүштеринин санына кирер. Ол магалыг чаагай, үнелеттинмес чыгыы үүлдерни камгалап арттырары, арбыдадыры бистиң хүлээлгевис болгай.

Долгандыр бойдуска кижиниң хамаарылгазы күштелген, ынчангаш аңаа чедиртинип турар когарал база улуг. А бистиң республиканың үнүштерининң амыдыралының дугайында эвээш шинчилеттирген, ниити биологтуг үүлдер дугайында медээлер колдуунда-ла чок. А Кемеровонуң эмчи институдунуң эртемденнериниң хөй чылдарда чорудуп келген ажылдарының түңнелинде бистиң республикада эмге хереглээр үнүштерниң турар черлери болгаш курлавырлары тодаттырган. Ынчалза-даа акша-төгериктиң чедишпейн турарындан ол ажылдар төнчүүге чедир кылдынмаан, Кызыл болгаш Тожу кожуннарның девискээлери шинчилеттинмээн болуп турар дээрзин сайыт Д. Х. Ооржак аңаа кылган илеткелинге чугаалаан.

Ынчалзажок ажырымчы, чүгле акшага чедирип алыр соруулга-биле чамдык кижилер эмге хереглээр оттарны кайы хамаанчок черге үрегдеп, хөйү-биле чыып турарындан олардың саны база эвээжеп турарын ол эртем-практиктиг конференцияга санал бергеи-даа эштер база демдеглээннер. Ынчанташ Тыва Республиканың Чазааның ол талазы-биле хүлээп алган доктаалын ёзугаар эм оттарны чыыр эргени эвээш санныг организацияларга берген болгаш кооперативтерге, хөй кижилерге эм оттар чыыын хорутдаан. А эрткен чылын эм оттарны 13 тонна чедир чыгган, белеткээн болуп турар-дыр.

Ол эртем-практиктиг конференцияның ажылынга киржип, «Төгерик столдуг» организаттаарынга эртемденнер С. С. Курбатская, Л. К. Аракчаа, К. О. Шактаржик олар база киришкеннер.

Эртем-практиктиг конференцияга база бир онзагай болган чүүл болза, хоорайның болгаш республиканың школаларының өөреникчилериниң бойдус камгаладыгына хамаарыштыр чураан чуруктарын, бижээн рефераттарын база башкыларның экология талазы-биле методиктиг ажылдарын аңаа киргени болур. Ол делгелгеге эң көрүштүг материалдар Өвүр кожуунуң Хандагайты ортумак школазының өөреникчилериниң, башкыларының эккелген материалдары болду. А чоокта чаа ол школага бойдус музейин ажыткан болду. Ол школаның башкылары, өөреникчилери бойдустуң алачайгаар бүткен материалдарындан дүрүүлерни чыып кылганы дыка солун. Ылаңгыя кырган бөрүүнүң чекпенин, үлгаттыраа шилдин, парустуң хевирлерин кижи көргеш, шүүт магадаар. Ол ышкаш бойдус камгалалынга хамаарышкан плакаттарны оларның кылып белеткээни дыка сонуургаңчыг болуп турар.

«Көжээлер болгаш базырыктар» деп реферат ажылды 7-ги класстың өөреникчилери эки кылганнар. Ол ажылдың солун үүлү болза, амгы үе-биле шаандагы үеним көжээлерге болгаш базырыктарга хамаарылгазын ында көргүскени болур. «Көжээлерге дегбес — долу када бээр», «Базырыктар баспас — буду аарыг апаар» дээш-ле баар. Ынчанты үеде көжээлерни шимчетпес, чүге дээрге оон адаанда багай үүлдер бар дээр чораан. Ынчангаш ону шимчеткен кижиже багай үүлдер халдаар, аарыыр дижир, ол чоок-кавыже бичии уруглар чорутпас, ынаар хой кадартпас чоран.

А амгы үеде ол көжээлерже хамаарылга шуут өскерилген боон турарындан даш көжээлерни ол турган черинден шимчедип, харын-даа өске черлерже безин дажыглап аппаар чоруктар кайы хей. Чижээлээрге, Бора-Шайның даш көжээзи ам Бөртүлээште чок, ону Солчур школазында эккеп каан. Ужуру болза даш көжээлер ол-ла турган черлерингe тураскаал болуп артар үжүрлүг деп чүвеин билзе чогүүр-дүр. Кызыл кожуунуң Көк-Тей ортумак школазының дуржулгазы база солун. Ол школада «Эко» деп клубту бойдуска ынактар ажыткан. Ол клубта ам 46 өөреникчи кирип турар, олар тускай уставтыг, президентилиг, тускай демдектиг. Олар долгандыр турар девискээрни аштап арыглап, камгалап турарлар.

Барыын-Хемчик кожуунуң аныяк башкызы Ирина Белековна Ооржай бойдус камгалалының талазы-биле эки ажылдарны чорудуп турар: литературлуг минуталар, чаагай чаңчылдар минуталары, салгал дамчаан хайгаараалдар, төрээн черинин чоңунуң ыры-кожамыктары дээш, оон кылып турар ажылдары хей.

Республикада бойдус камгалалының талазы-биле чорүттүнүп турар ажылдар черле дыка хей. Ону ол эрткен эртем-практиктиг конференцияга түңнээш, бирги черни Чөөн-Хемчик кожуунуң Тере-Хая школазынга тывыскан. Ол ышкаш Барыын-Хемчик кожуунуң Шекпээр ортумак школазы, Өвүр кожуунуң Хандагайты ортумак школазы, Кызыл кожуунуң Көк-Тей ортумак школазы болгаш Кызыл хоорайның 5 болгаш 15 дугаар школаларының коллективтери шаңналдыг черлерни эллээннер.

Галина ШЫЫРАП.

Долгандыр хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаар яамының массалыг информация киллизинин начальныгы.

«АК ТЕРГЕ» ШАҢНАЛ ДЭЭШ

Кызыл, «Ак терге» клубтуң шаңналдары дээш Кызылдың школачыларының аразында шыдыраа маргылдаазы доозулган. Аңаа түңнел оюнга дөрт команда киришкен. Ол дээрге бештен тос класс чедир өөреникчилер-дир. Оларның сөөлгү салыглары кедергей солун эрткен.

Беш дугаар школаның өөреникчилери бо удаада командазының составын чаарткаш, багай эвес түңнедиг болган. Ол команданан моон мурнунда ойнап чораан аныяк шыдыраачылар Володя Степанов, Дима Белокопытов база чаа ойнап чоруур Сыкыжык Саая, Артем Шерстнев олар ниитизи-биле ийиги черни чаалап алганнар.

Хоорайның болгаш республиканың бирги чери дээш моон мурнунда болгулаан маргылдааларының киржикчилери — 15 дугаар школаның командазы бо удаада үшкү черни эллээр аргалыг болган. Бо команда дээш Виталий Иванов, Рома Зеленов база Тимур Сарыглар болгаш Володя Прибытков ойнааннар. Олар шупту шыдыраа болгүмүнүн киржикчилери.

А үш дугаар школаның өөреникчилери бо удаада чемпион атты ийи катап чаалап ап турары ол. Игорь Булбен, Айдыш Сонам, Маадыр Додаштай олар хууда бирги чер дээш салыгларга шаңналдыг черлерни эллээннер.

Уруглар аразынга үш дугаар школаның сес класының өөреникчизи Долаана Иргит тиилээн.

Владимир БУЗЫКАЕВ.

Тибет эмнээшкин талаазы-биле эмчи-башкы Ондар Дарыманың сүмелери

ЧӨДҮЛ-КАКЫ ТАВАРЫШКАНДЫ

Соок кыш дүшкен-биле кадыы кошкак кижилер болгаш чаш уруглар болганчок-ла чөдүрер-бышкырар, шаккылаар чөдүлдээр, тыныш бачымаар халаалыг аарыгларга таваржы бээр. Бо аарыгларны эмчи эми-биле азы кара эмбиле-даа үе-шаанда шын хемчээл-биле дүрген эмнеевес болза, аарыг нарыыдап, хоочурай берип болур. Бо шагда, эмнелге, аптекаларда эмтан кончуг эвээжээн, ынчангаш чоннуң шагдан бээр ажыглап чораны, улустуң чугаалажыры «кара» эмнерни ажыглаары, оларны тыптынып алыры артык эвес. Маңаа эң бөдүүн каш сүмелерни киллиседим.

1. Бронхиттен аараан, өөтынар, тыныштаар аарыглыг кижилер өөвэнчини (орус ады — багульник болотный, ажыглаары таарымчалыг. Өөвэнчини 2 улуг омааш иштин 250 граамм (шил стакан иштн) хайнып турган сугче каапташ, оон кырынче 1 шай омаажыныг иштн хендир үзүн дораан кудар, аксын дутлаан, 7 минута хайындыр. Оон эскеш, 50 минута иштинде чылыг аржыыл-биле шуглап олуртур. Оон соонда часкаш, шаарын сыскап төптер (катап ажыглап болбас), чүге дээрге өөвэнчинин бүрүзүнүң составында баш аартыр эфир үзү бар. Хендир үзүн холуурунуң чылдагааны ында. Хендир үзү эфир үзүнүн арыглакчызы болур.

Өөвэнчи хандызын улуг кижилер хүнде чем чиир мурнунда 15 минута бурунгаар 2 улуг омааштн ижер. Бичии кижилерге 1 улуг омааштн ижиртир. Ийи хүн улаштыр хүнде үш катап ишкеш, бир хүн дыштаныр, оон соонда база ол-ла чурум-биле ынчаар ижер.

2 Эзт изээн таварылгада домнаар арга.

Бичин уруглардың эзди изип, атпаннап-сырбанайныр туруп берген таварылгада адазы азы неэн чанагаштангаш бичин уругну чанагашка бодуунуң эдинге сиңир кужактаптар. Ынчан бичин уругнун эзлинин изин улуг кижиже шилчий бээр. (улуг кижинин эзлиниче сиңип чаптыла бээр). Чаш кижи оожургап, эзлинин изин намдап, удуй бээр.

3. Бичин кижинин эзлинин изин ындыг арганы ажыглаарга, намдавас болза, 1 улуг омааш иштн шагар'оэт бүрүзүн 200 грамм хайнып турган сугга урган, аксын дутлаан, 30 минутада тургузар. Шаарын сыскаан, хандызын хүнде үш катап ижиртир. Бир ижерде 3 улуг омааштн чем чиир мурнунда бээр.

МАЛ-МАГАН ААРЫГЛАРЫНГА УДУР

Хар уугадып, сооктуң күштелгени-биле малчыннарның ал-бодундан эгелээш азыраан малынга-даа Аүзүрекчиг бэйдалдар таваржыр болгай. Малдың арып-доруурубиле чергелештир янзы-бүрү аарыглар база тыптыр. Шаандагы тыва улустуң мал аарыгларынга удур ажыглап чораны кара эмнерни база сактып, ажыглаары артык эвес.

Чижээ, кодурлаан малга кончуг эки эм алаңгыыш болур. Амгы үеде белеп алаңгыыжы чок малчыннар шыыпа, шык, арга кыдыы черлерден кезип белеткээн, сараттаан, хөпээнизээн долгаан сигенилерни малга каап берип азы ол-бо чүдүрүп турда кестүп келген алаңгыыштарны аңгылай каап алыры чугула. Ол мышкаш шагар-оэтту, сиңрлиг бүрүлерни (подорожник) сиир-хагларны чечээ-биле, өруг-чечектерни (мать-и-мачеха, болгаш өске-даа билириңер эм үнүштерни база аңгы-аңгы салып алгаш, хамаарышкан аарыгларынга ажыглаар. Чүге дээрге дыка хей малчыннар сиген белеткеп турар үеде малга эм болур үнүштерни оон-биле кадыы белеткеп алган болур.

1. **Алаңгыыш:** бо үнүш малдың-даа, кижинин-даа кодур аарыгларының бажын билир эм үнүш. Кодур малга хамаарыштыр алаңгыышты ажыглаары: чартык литр изиг сугга 3 улуг омааш иштн чуурап каан алаңгыыш бүрүзүн урупкаш, 1-2 минута хайындыр, 20 минута иштинде хөлыптыг савага тургускаш, оон соонда ажыглап болур. Ыяш бажынга ораап каан өске сиңиргеш, малдың кодур черлеринге чаар. Ону кодур читкиже чедир каш-даа удаа чаар.

2. **Инек-кулаа дазылы:** мал аскактаанда, ижин аараанда, чөдүргенде, үжээнде, өртеңге, чаа балыгларга, бертиктерге чаар. черле ынчаш бо оэт дыка хей аарыгларга удур ажыглаттынар. Кыс малдың мал-савазының янзы-бүрү аарыгларынга, ижин-шөйүнду аарыгларынга ажыглаар, малдың чемге хөөнүн база киирер.

КИЖИ ортузу дээр шыйгны ажа берген болгаш бир мындыг ырыны дыңнап өстүм. Оон сөзүнден эки-ле сактыр чүвем **«АҢГЫС ЧАРЫП ТУРДА КӨРДҮМ».** Ол ышкаш «Дуюма сенче эн-не баштай тулдур топтап удур көргеш, тулуксай-ла берген-дир мен» — деп турарын бодааргa, мээн бо чүүлүмнүн, маадырларынга тураскаадып каан ышкаш аан. Чок, чоок, оларда ындыг харык кайда боор. Чаала 50 харны ажа базып алган улус-тур ийин. Харын келээ тракторист мергежилди амыдыралының судалы кылдыр шилип алганыбиле демги ырга дөмейлешкек чүвези ол. Моон-на уламындан боор, ожук-пажы безин чангыс апарган. Артында дем ырда ышкаш ангыс чарып турграш таныышканнар.

Мээн бо бижиир дээш ужуктап алган үүлүмнүн кол маадырын мен херек кылып сураглаашы тыппадым. Ол мээн ажылдап турар черимге бичии хомудалдыг келген кижи. Кызыл хоорайга чурттаар оран-сава, пенсия-пособие дээн айтырыглардыг. Оон оозун чазакчагырга черлери шиитпирлежип бээр болган. А мен оон үстүкү черлерге айтырыг тургузар эргелиин, оон негелделериниң чептүүн, амдыызында чурттап эрткен кыскажак амылыралын сонуургааш, демир-үжүкте барганым ол. Ол «демир-кан» аътты чугеннеп мунган кашла санныг тыва херээженнериниң бирээзи дээрзин мелереп билгеш хөөрештим. Ында-ла, чугаа-сооду солун угбай. Дарый Севиловна Саттың авазы Монгуш, адазы Иргит сумулуг улус болду. Олар ийи өскен, төрээн Борбак-Арыыңга улуг кызы, чүгле бо Дарыйны эвес, а 11 уругну өстүрүп кааннар. Ам олардан 4 кыс, 1 оол бар. А ол беш кижиниң ийизи механизатор болган: улуг кыс угбазы биле оон удаа оол дунмазы.

Мурнай үнген кулакты соонай үнген мыйыс эртер деп чүве турар. Чогум угбазын механизатор апаарынче сагыш алындырып.. а честезин «Тракторнуң дыныя туткан дынзыг холун магададым» — дээр, кылдыр ырладыпкан кижи чогум-на Кан-оол ол. Ол таптыг-ла 33 чыл бурунгаар Кызылдың 1 дугаар механизация училищезин дооскаш, өөнге өөрүшкү-маннайлыг халдып келген.

А ДАРЫЙ биче чажындан огород ажылчыны авазы Байырты Сурановнага дузалажып, ногаа оъду чулуп, ангыс кырлап, ында хөөлбектелген суг сүзүп маннаарынга ынак турган. Дуюмазы Кан-оол Дарыйның тракторист болур изиг күзелин оттурупканын чажыт чок чугаалап ор. Күзел, чүткүл турда үүг деп. Баштай 8 чыл школазын дооскаш, совхозка ажылчыннай берген. Эгезинде, ховуга тараа хүлээп ап турграш, оон шанга келген. Күзеп манааны дем алдын-сарыг тараага үүлдеш күскү шаг, а кол-ла үүл сентябрь ай келгени бо. Дуюмазының доозуп келген училищезинче таптыг-ла бир чыл эртип турда, ам угбазы өөренип кирген. Кыс трактористерниң ховар таваржыры дег 6-ла уруг «эр мергежилди» шилип алган болганнар. Чалыы назын-тевиинде үүг деп. Санап каан чылдар каржып-солчуп эрте берген, өөренириниң хуусаазы доозулган. «Калбак мергежилдин тракторист — машинизи» деп каан шынзылганы хойлапкаш, ол өскен-төрээн Шемизинче, өстүрүп каан адаизинче өөрүшкү-маннайлыг хап чорупкан.

Баштай «эзертеп» мунган «кан-аъзы» — «Т-25» дээр бичежек трактор болган. Чер илииртээр, катокка досчыдар. Бистиң эрги тыва ёзу-чаңчылывыс ындыг турган.

Душтук кыс думаалайын ужулган дораан эр эзин Чымба Саттың алыс чурту —Хайыраканда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозка амыдырап-чурттаарыбиле халдып келирге, чонда «Беларусь» деп ат-биле сурагжаан «МТЗ-50» тракторну. аңаа хүлээдип берген, Ынчан 1963 чыл турган. Дем Шемиге кылып, тудуп чедишкиннерин оон ынчангы удуртукчуларыныы чедимчелиг башкарылгазы, ачы-дузазы дээрзин база демдеглээринге ынак. Бөдүүн, ишчи улус черле ындыг боор. Мактаныр, бодун мурнадыр, хөрээн шаштынарынга ынак эвес. Бодап орарымга, оон ам чылыг сөстерни харам чокка өргүп орары ийи удуртукчу-ийи совхоз директорлары ындыг үнелелге ылап төлептиглер-даа дээрзин бодум безин билбес «Тараа шөлүнге болчаг»... Тараа шөлүнге болчагдан чүү үнгенин билир бис. База бир аныяк тыва өг-бүле ынчан тургустунган болгай. Ам республика адын оон кааа. чүге, канчаар камгалап чорааачыл дээрзин каксы көрүптээликер. Төөгүже хая көрүүн дээрим ол.

1977 чыл. Ол ынчан Чөөн-Хемчик районунуң оонынай республиканың чер чардырыкчыларының конкурстарында тиилээш, Улан-Удэге эрткен ындыг чергелиг зона маргылдаазындан ийиги шаңналдыг ээп келген. А дараазында чылын база Тыва иштинге тыва, орус кыстар аразында мергежил талазыбиле аңаа чедер, эннежир кижи тывылбаан. Ам бо удаада республиказын ол Абакан хоорайга барып камгалаан. Түңнел база хоомай эвес. Бо удаада — шаңналдыг үшкү чер.

Ынчап кээрде тус чер туржук, зона чергелиг шаңналмакталдың кайызын ол дээр: вымпел, лента, хүндүлел бижик, хөрек демдектери, акша (бараан) шаңналдары. А кол шаңнал — чаңгыс черчурттутларының, улус чоңунуң оон ажыл-ижинге бедик үнелели, өөрүп четтириишкини. А угбамнын хөрээнде «Куш-ажылдың хоочуну», «Кур болгаш курукан черлерни шиңгээдип алганы дээш» деп медальдар тода көстүп олурду. Ол хиреде «Кешкенде хеме херек-чок» дижиря дег бүгү чуртталгазында ай, хүн-биле чаржалажып, изиг-соок дивейн даанган хүлээлгезинге ажылижинге бердинип келген бо хөрээжен механизаторнуң, амгы ап турар пенсиязы—21 мың 173-ле рубль. Бо оон эрткен чылдарда, кылып, бүдүрүп келген чымыштыг ижинге деннеп алырга, хензиг, өкпеленчиг түк-дур. Ынчангаш оон бээр боже, Чазак бажынынче кирип келгени ужурлуг дээрзин медереп билдим.

Оон кадында он үш уругну төрээш, бут кырынга тургузуп каан өөрүшкүлүг ие. Ийи оол, бир кыс. Уругларының улуу Сергей Чадааннаның өрт черинде. Аваазы ышкаш тракторист-чоллаачы. Ортун кызы Танязы адазы-биле эгин кожа ажылдап, кино биледи садар кассир, Билеттерни саара каапкаш, ачазының киноларын үндүржүп кириптер. Ону Чымба Бай-Сагаанович өөредип каан. А хеймерек Валера адазындан мырыкай арттыр барып, Иркутскиниң кинотехникумун дооскан, реммастер. Адазынга «аът эзертээрин өөредип» болур.

Кижи чугаалажып, аът киштежип таныжар. Ажылдаар черге олура, мээн аңаа чугаа эрей бергеним Дарый Севиловна Сат үстүнде солун үүлдерге мырыкай үнүп чоруурунуң кайызы чорааш база бирээни немеди. Ол суму, район Советиниң аңгы-аңгы чылдарда депутады болуру-биле чергелештир, Тыва АССР-ниң Дээди Советинин 4-кү чыыжының депутады база чораан кижи чүве-дир. Бис журналистер кандыг ийик бис? Бир каш домак дээш делегей дескиннеринге чажам дивес. А олар —хүнүүн маадырлары бир чамдыкта бис-биле мынчаар кады-кожа безин олургулаар боор-дур...

Седип МОНГАЛ.

Солун кижи дугайында

АҢГЫС КЫДЫЫНГА БОЛЧАГ

Өвүр кожуунуң Саглы чурттуг, 1915 чылда төрүттүнген Ооржак Ашак Дөмекей оглу болгаш оон дуюмазы Ооржак Дыгаа Дөмекей оглу 1944 чылда туттуруп, «контрлар» деп буруудаттырган, шиитгирген. Ынчаарга Ооржак Дөмекей оглун ынчаарда 10 чылда хостаргазын казып шиитken турган, ону бүрүн агарткан, каарлар кожуп алгаш шык үнмезин дээш шөл дескилээр. Оон кадында өдекыыштагларже сиген, ыышдаш, хөмүр сөөртүр, аал көжүрер дээш, көдээ черге чыыш төнер эвес. Дан хадазындан куш дунге чедир ындыг. Эрес-кежээ кыс автоорук-тарга барыктыг-сарыктыг машиналарга, а күш-ажылчы адаан-мөөрейге эрлерге барык четтирбейн келген. Барза-барза, харын оларның бирээзи оон чалыы кыс чүрээн шалбадай шаапканын ол боду безин эскербейн барган. Бир эки хүн «кожазында хоорай-биле тутчу бергеи кончуг чараш колхоз төвү Хайыракан» деп ырлажып турарывыс суурдан хүреген оолдун шапкынчылары — кудалар-даа келгенне... Кыс барган черинге турар, а даш дүшкен черинге турган ажылдарга немей чаз-чаа хүлээлгелер база немешкеп — чер чардырар, тараа чаштырар. Хайыраканга хей-даа, эвээш-даа эвес, а таптыг-ла мугур 13 чыл чурттаан, аал-чуртсуна берген. Ынчалза-даа, чежемейник чаңгыс кожуун болзажок, төк кээп дүшкен чери, сагындырган хоржок. Борта өг-ээзиниң чүгле чөпшээрежилгези эвес, а оон ийиги мергежили база дузалаан. Районнуң кино четкизи демгизин Шеми суурже киномеханиктээри-биле чоруткан. Чымба Бай-Сагаанович Сат ам-даа ол-ла суурда ол-ла ажылында хевээр.

А Дарый Севиловна өскен, төрээн Шемизинче эоп келгеш, база-ла трактоpунан чарылбаан. Ол бодунуң ажыл амыдырад талазыбиле эвээш-биче чедип алган аргам чок. Баштайгызы — СЭКП-ниң XXV съездизинин делегады, тыва эки турачыларның взвод командири Тимофей Күзекееевич Пиченоол, соолгүзү — ССРЭ-ниң Дээди Советинин депутады чораан, амгы үеде Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Вадим Орамбалович Оюн олар-дыр. Ындыг болганда угбавыстың чугаазы үндезин дестүг аа.

А ООН БОДУНУҢ ДУГАЙЫНДА ШЕМИГЕ, Хайыраканга-даа турда, чүгле бистиң республика солуннарынга безин арга-дуржулгазын чырыткан, ажыл-ижин көргүскен чуруктуг, чурук чок хей үүлдер үнген. Аттар безин янзы-бүрү: «Девушка из Шеми», «Аңгыс чарган кыс», «Республиканың адын камгалаар», «Тыва Республиканың ажыл-ижин, амыдыралын, культурузун, чаңчылдарын, чаа-чаа ажылдарын, ыдыктарын, ужуг-чаа ажылдарын, ыдыктарын, ужуг-чаа ажылдарын, ыдыктарын, ужуг

Медицина

АРИНА ЭМЧИ

Тыва Республиканың Кызылда онкология диспансериниң эмчилери, сестралары, санитаркалары аарыг-аржыкка алыскан кижилериниң кадыкшылы дээш барла аргаларны ажыглап, ак сеткилдиг ажылдап турар.

Ол диспансериң улуг онколог эмчизи Арина Дмитриевна бичин чажындан тура-ла, эмчи болур күзелдиг чораан. Арина Кызылдың 7 дугаар ортумак школазын доскаш, республиканың эмчи училищезинче өөренип кирип алган. 1958 чылда эмчи сестразы мергежилди чедип алгаш, Кызылдың онкология диспансеринге ажылдай берген. Ийи чыл иштинде кызымаккай ажылдаш, «Ёзулуг эмчи болуп болур» деп үнелелди эш-өөрүнден ап, эртем-билинн улам бедидип алыры-биле Томск хоорайның медицина институдунче өөренип кирген. 1966 чылда кезер-эмчи, онколог деп дипломнуг аныяк эмчи Арина төрээн Тывазынче ээп келгеш, институт мурнунда ажылдап турганы онкология диспансеринге буянныг ижин уламчылай берген. Оортан бээр ам 35 чыл шуужуп эрткен. Ол бодунуң билинн үе-биле денге бедидип ап чоруур. Чоокта чаа Донда-Ростов хоорайның медицина талазы-биле эртем-шинчилел институдунга 2 чыл хуусаалыг өөредилгени база эрткеш келген.

Арина Дмитриевна 1972 чылдан эгелеп Кызылдың онкология диспансериниң эргелекчизи. Анаа эмнедип кээп турган, кончуг нарын, берге аарыгта тут-турган кижилерге бүгү билинн, дуржулгазын харам чокка бараалгадып чоруур.

— Бо эмнелгеге колдуунда аарыын кедерелдин алган кижилер кээр. Ындыгларны эмнээринге хөй үе, күш чарыгдаттынар. Аарыг чаала эгелеп чорда келгеннериң барык дөгерезинге ботту дузаны чедирип турар бис. Ынчалза-даа аарыын хөлүн эрттирип алгаш келген кижилерни кызып эмнеп турда-ла, шыдашпайн баары хомуданчыг. Сөөлгү үеде бистиң республикада ижин-шөйүнду аарыгларындан, гастриттен оюлганнаар аарыгдан, рактан аарып турар кижилериң саны көвүдеп тур. Дүвүревестиң аргазы чок. Мени эмчинин нарын мергежилинге ижиктирип, өөреткен эмчилер Лидия Михайловна Козлованы, Лев Владимирович Клятты, Галина Михайловна Зуеваны кажан-даа утпас мен. Олар меңээ бүгү-ле арга-дуржулгазын дамчыдып бергеннер— деп, А. Д. Пала чугаалаар.

Республиканың онкология диспансеринде Арина Дмитриевнаның арга-дуржулгазын дамчыдып берип чорууру кызымак, кежээ, ак сеткилдиг эмчи сестралары база санитаркалар хөй. Оларга Валентина Иргит, Зоя Серендо, Рада Норбу, Тамара Монгуш, Зинаида Саая, өскелер-даа хамааржыр. Бо кыстарның кижилериң кадыкшылы дээш билиин, күүнүн харамнанмайн ажылдап чоруурун эргелекчи чаңгыстап, салаа базып илередип, чоргаарал-биле мактаар болду. Оон ынай санитаркa Кара-кыс Ховалыгның ажылынга бердингенин, аарыг кижилерни ажаапкарактап турда эптиин, аксы-сөзүнүн чымчаан, дузаарган Арина Дмитриевна онзалап демдегледи.

Ачы-буянныг, ак халаттыг, арыг сеткилдиг эмчилер хөй-ле болур болза эки чүве-дир ийин. Оларны эскербейн эрттирип чоруурувус чер-ле окта шын эвес.

Киим-оол ХЕРТЕК.

Кызыл хоорай.

ДҮРГЕН ДУЗА БАР БЕ?

Чырык чер кырынга кижи хүнүнде дириг чурттап чоруур. Ону «кара күштер» хүн бүрү кедевишаан. Ол дээрге дүүн чаа-ла эш-өөрүнүн, ада-иезиниң, ажытөлүүнүн аразында омак-хөглүг чурттап чораан кижи хенертен ужу-бажы билдинмес аарыг-аржыктан, азы билдинмес озал-ондактан, өлүрүкчүнүн ханныг холундан кемдээш, амы-тыны кестиң кырынга келиридир.

Ындыг таварылгада кижилер буянныг эмчилерден өске дуза дилээриндеи аңы арга турбас. Бир-ле дугаарында, амы-тыны үстүр четкен кижилериң чоок кижилери 03 дугаарлыг телефонче, азы Кызылдың дүрген дуза чедирер станцияже дүвү-далаш дыннадыр, дуза дилээр. Ол чер шынап-ла, дүрген дузаны чедирер дээш, бүгү хемчегларни алыр дээрзи билдингир.

Ындыг-даа бол, хөй чылда Кызылга чурттап келгеш, кижилерге дуза чедирер ол станцияже ол-бо чылдагаанар-биле каш удаа телефоннап шаг болган мен. Олар аргалыг-ла болза, участок эмчизинче баарын, ону келдиртирин, чалап алырын, азы ындыг-мындыг эмнер бээрин сүмелээр чораан. Бир эвес келир дээн болза, «дораан чеде бээр бис» деп каар. Оон 30-40 минута, харын бир шак ажыг үе эрткенде безин келгилээр. Ол дугайын чүгле мен эвес, а хөй кижилер хомудап чугаалаар чораан.

МАҢАА чамдык барымдаа-фактыларны киирер бодадым. Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязының эмчилеринге Кызыл хоорайның Чехов кудумчузунда 13 дугаарлыг бажыңның 8-ки өрээлиңде чурттап турар Ксения Ивановна Федчуктан хомудалбилдириишкин бар. Бо дугайын редакцияга база телефон дамчыштыр хомудап дыңнаткан. Ынчангаш дүрген дуза чедирер станцияга четкеш, ук билдириишкинниң утказыбиле танышкан мен. Ол чернің улуг эмчизи Чечек Бавуковна Даваа мөңээ айтырыгларымга харыыны берип, тайылбырны кылган чүве. Ам ол хомудалдын чүге тыптын келгенин сайгарып көрээлинер.

1962 чылда төрүттүнген Леонид Николаевич Фескин бажында склероз аарыглыг болгаш орундан турбас, чыдар аарыг кижи турган. Ону билдириишкин бижээн авазы Ксения Федчук ийи чыл иштинде азырап келген. Ол аныяк оол чемневирингe хөлчок ыяк болганындан бир катап авазының быжырып берген дөрт блинин хары үгда чипкен соонда, хөлчок ишти арааш турун берген. Ынчангаш оглунуң дилээ-биле авазы чоок бир бажыңдан дүрген дуза чедирер станцияже телефоннап, дүрген келирин дилээн. Эмчилер-даа келген. Авазы оглунун аарыг байдалын эмчилерге чугаалап бергеш, клизма кылырын дилээн. Чүге дээрге мооң мурнунда ишти база ыныаар аарыг бээрге, клизма кылырга, эки апаарын тайылбырлаан. Эмчилер ол дилегни өөренип көрбейн, оолду бирле эм-биле сыкыртып каан. Октябрь 30-де база катап эмчилер чалаарга, участок эмчизи келгеш, база эм сыкыртып каан.

ЭЪТ-КЕЖИ кедергей изип, бажы халаптыг аарып турганының түңнелинде аарыг кижи өлген. Дүрген дуза эмчилери өлген кижини морче аппаар, ооң өлген чылдагааннарын тодарадыр дээрге, азазы ыныаан. Ынчалза-даа эмчилер ооң мөчү-бодун бажыңындан алгаш чоруткаш, кандыг-даа хыналда кылбайн, үр болбаанда дедир эккеп каанар. Ынчангаш оолдуң азазы дилеп турда клизма кылбаан, та кандыг эм сыкыртканн, дүрген дуза эмчилери төнчүзүнче чедир чогумчалыг дуза көргүспээн дээрзинге хомудап турары ол.

Маңаа эмчилерни бурууладыры база берге айтырыг. Иениң дилээн ёзугаар клизма кылган турган болза эки турган хевирлиг. Оон ыңай озалдап база келген деп турар. Ынчалза-даа аңаа дуза чедирип чораан үш эмчиниң тайылбырын алган. Хамаатты К. И. Федчукка харыыны база берген. Ында сыкыртканн эмден аарыг кижи амы-тынындан чарылбаан дээрзин бадыткап бижээн. Ынчангаш эмчилер-биле маргыжар ужур түрбас. Оларны бурууладыр факт-барымдааны не кижи кайын тывар. Ол ве кижи кандыг-чүү-даа болза, төрээн оглундан кезээде чарылганының кара хилинчээн көрүп артып калган. «Төлдүг кижиниң сагыжы амыравас» дижири дег, ол аваның кажыдалын, мүнгаралын, сагыш-сеткилиниң кударалын билир кижилер-ле билир.

АМ БАЗА БИР ТАВАРЫЛГА. Ол бо чылдың декабрь 6-да болган. Кызылда «Строительный переулок» кудумчузунда 9 дугаарлыг бажыңдан дүрген дуза станциязының эмчилери чедип кээрин хүндүскүнүң 12 шакта дилеп телефониаан. Ол чернин диспетчерде орар кижизи — эъди, изип, аарыг турар кижи болза, аспирин деп эмден ижиртиптинер, ынчангаш участок эмчизин чалап алынар —деп харыы берген.

Хенертен эъди изип, хөлчок аараан 54 хаттыг Д. Р. Скопин, шынап-ла, өлүг-дириг аразында чыткан. Дүрген дуза эмчилериниң база катап телефон долгаарга, харыы база биезги дег болган. Аарыг кижиниң бергедээринге салыш човаан кижилер түүгдаа канчаар аайын тыппайн барганнар.

Ол үеде оларның кожазы 11 дугаарлыг бажыңда чурттап турар Г. В. Романова диш аараанындан дүрген дуза станциязының эмчилерин чалапкан турган. Олар аңаа чедип келгеш, Скопиниң төрелдери ол эмчилерже маңнажыткан. Арай деп турган чалап алгаш, бажыңына экээрге, аарыг кижи өлүп калган болган. Маңаа, шынап-ла, дүрген дуза эмчилерин бурууладыр болгу дег. Бир эвес чогуур шагында, ол кижиге дүрген эмчи дузазын көргүскен турган болза, ол дуза станциязының эмчилери дириг чурттап-даа орар чадавас. Бо чүл дээрге дүрген озалдап келир, азы участок эмчилериниче чая каар, эм ижерин сүмелээр, хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүсетпейн турар деп хомудалдарының тодаргай факт-барымдаазы үстүнде чижектен-не, илдең ыыкажыл.

Мындыг чорук меңээ база таварышканын маңаа чугаалавайн барып болбас мен. Мээң 44 чыл иштинде кады чурттаан өөм эвин К. кежээ телевизорга киноларны көргеш, аарып-даа турбаан, оом-моом аарыды деп чугаалавайн, 11 шак үезинде, кежээ брайтай бергенде удуп чыдып алган кижи. Мен дүнекинин 12 шак үезинде удуй бердим. Дүне канчангаш-ла оттуп келиримге, август 18-тің хүнү чүве, кадайым мүнгаранчыг човуурттаан чыдыр. Тура халааш: «Канчап бардын, чүн аарып тур» — деп айтыарымга, «Бажым шуут чаолыр четти, тудуп, сүйбап берип көр» — диди. Ынчан дүнекинин 3 шак 30 минута турган. Август 19-тун хүнү үнүп келгени ол. Дораан дүрген дуза станциязынче телефон долгааш, дарый келирин дилеп-дим. Удавас чеде бээр бис дээрзин бадыткадылар. 40-50 минута эоткенде, шынап-ла, эмчилер келди. Олар хан базыышкыны улгаткан кижидир, башче хан чүгүрген чадавас дээш эмнер сыкыртып, хан базыышкынын хынаап. 250 чедип тур диштилер. Оон нерв эмчизинге чедирер-дир дишкеш, дажыышка чыттырып алгаш, үнүптүлер. Азазыбиле уругларым кады үнген. Мен эжик шоочалап кааш үнүп келиримге, эмчилер бурт дээн. Ам канчаар чадаг халыптым. Баарымга орукка-ла чок апарган болду.

Бир эвес ол эмчилер дарый келгеш, дузалаан болза, өөм ишти дириг-даа турар чадавас. Ооң соонда эмчилерден дыңнаарымга зъдиниң изин улгаткан, бажыңче хан чүгүрген-даа болза, ындыг кижиниң шимчетпес дээр чораан. Ол эмчилер чүге ындыг чурумну сагываанын? Дүрген дуза станциязында карточка бар. Ында эмчилер 4 шак 06 минута турда үнген, 5 шак 10 минута дургузунда аңаа турган деп бижээн. ооң хан базыышкыны 280 болган деп бижип каан. Бо кижиниң дугайында сайгарып чугаалажыр деп турар, ынчангаш карточказын боштап каан. Ол үеде ону харыылаар улуг эмчи маңаа турбаан. Харындаа силер хомудал-билдириишкинден бижип каар болзунарза эки-дир дээрзин меңээ ол чернің эмчилери сагындырдылар. Ам оон меңээ хөрөө чүл? Бурууулуг болган эмчилерниң арын-нүүрүнге артар ыйнаан.

Кызылдың дүрген дуза станциязынга чораан, ооң кол эмчизи Александр Степанович Тулин-биле ужуражыр дээримге, ол хоорайның бир-ле эмнелге черинче чоруй барган болган. Бо чылдың декабрь 9-та «Тувинская правда» солунга «Дүрген дузаның» ажылы дедир-даван кылажы-биле дөмей» деп Кызылдың дүрген дуза станциязының ажылында четпестерни делгеренгей бижээнин база ыңнаан мен. Ында бижиттинген факт-барымдаалар ол чернің ажыл-чорудулгазының кошкаан, четпестерни эдип алыр дээш чогумчалыг хемчеглер албайн турарын тодаргай көргүзүп турар.

— Дүрген дуза чедиреринге ажылгаар 9 автомашина бар. Ол биске четчир. Чалалганы алгаш, аарыг кижилерже 4 минута болгаш үнер ужурлуг бис. Хүлээлгевисти ак сеткилдиг күүседер дээш кызып-ла турар улус-тур бис. Ынчалза-даа чамдык чылдагааннардан озалдай-даа бээр таварылгалар тургулаар. Эмчилер кижилериниң амы-тынын камгалаар. ачы-буянын чедирер, оларның кадыкшылы дээш демисежип турар. Ынчалза-даа бистиң ажылывыска кудумчуларның аттарын солаазы, бажыңнарның дугаарларының шын эвес бижиттингени, чамдык бажыңнарже кирер черлерни дуглап каапканы коңчуг шаптараазыныңарны чедирип турар. Ооң ужун озалдаар чоруктар база тургулаар. Эмчилерниң кандыг хемчеглерни алганын хынаап турар тускай комиссия ажылдап турар. Силерниң дем чугаалаан таварылгаларыңарны сайгарып көрүп турар бис — деп, улуг эмчи Чечек Бавуковна Даваа меңээ ужуражкаш чугаалаар чораан.

ҮСТҮНДЕ ЧИЖЕКТЕРДЕН АЛГАШ КӨӨРГЕ, шынап-ла, Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязында ажыл ораачок четпес тургустунган хевирлиг. Чалалгаларже озалдап үнер чорук ам-даа уламчылавышаан. Эмчилериниң кандыг дуза чедиргениниң талазыбиле сайгарылгалар ыылдынмайн келген. Мээң-биле таварылганы ам-даа чугаалажып көрбээнин демдеглээрге-ле четчир. Дүрген дуза станциязының код эмчизи А. С. Тулин моон мурнунда кадык камгалал яамызының сайыдының оралаңчызы болуп ажылдап турган, та кандыг чылдагаанбиле бо черде ажыллай берген. Ол келирде чиик өөртекбиле садып алганы «УАЗ-452» деп маркалыг машинязы-биле келген. Оозун оглунга чолаачылаткаш, ажыл-агыйга херек дээш дүрген дуза станциязында ажылдадып каан. Машиналар четчир турда, ону кара туразы-биле чүге ыыаар ажыглап турары билдинмес. Хууда машинаның хууда ажыглаза, Кол эмчи А. С. Тулин боду уруглар эмчизи кижи. Бо чылдың июль 20-де хоорайга бичии уруг гудронче кире берген болган. Ол дугайын дүрген дуза станциязының диспетчери селектор дамчыштыр Тулинге чугаалаарга, ол боду дежурныйлап турган барбайн: «Өске эмчилерден чорудуптунар» — деп, айтыышкын берген. Мону чүү деп көөрүл? Бо дугайын ол чернің ажылдакчылары чугаалажып-даа турза, кол эмчизинге шыны-биле чугаалаарындан сестир, коргаллар. Амгы рынок үезинин негелдези-биле дүрген дуза станциязының ажылын эде көөрү чүгула айтырыглардың биреэзи дээрзин утпаза чогуур.

Дүрген дуза чедирер эмчилерни чалаарга, озалдап келирин, таптыг дуза катпазын, эмнер чок чоруурун кожуунарга чораан, чамдык кижилериң хомудап чугаалаарын кижи бо-ла дыңнаар. Ынчангаш кожуунарда, хоорайларда, ылаңгыя Кызылда дүрген дуза станцияларының ажылын экижидер талазы-биле дарый хемчеглерни алыры Тыва Республиканың кадык камгалал сайыды Б. К. Күдеректен негеттинип келген. Шынап-ла, кижилеринн: «Дүрген дуза бар бе?» — деп, айтырыынга дарый тодаргай, ажыл-агыйжы харыыны бээр бооо дээрзин Кадык камгалал яамызындан ыдегевес арга чок. Кижилеринн амы-тынын камгалаар дээш бүгү күжүнерни, арга-дуржулганарны харам чокка өргүп көрүнер, эргим эмчилер.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЭЖИШКИЛЕР

Кызылдың ниити аарыглар эмнээр эмнелгезинде эмчи сестраларның бир деминг ажылдап, аарыг улуска хайгааралдыг болуп турарын кижи бо-ла эскерер.

Аарыг улус сыкыртыр өрээлде Елена Тулушовна Хунажык ажылдап турар. Оон ажылдаар чери бүгү негелделерге дүгжүп турар кылдыр дериттинген. Аңаа берге аарыг улус-даа келир. Чүрек-хөрээнге дегдирген, кижилер-даа бар.

Елена Хунажык ажылынга аажок мергежээн. Бо сестра ол ажылга кирге-ле, он чыл ашкан. Ооң бир эжи Марина Оюн база төлептиг, аарыг кижилерге эптиг-эвилен. Бо уругларга чүрек аарыг-лаа кижилер сыкыртыр дээш чедип келирлер.

ЧУРУКТА: үш сестраның ортузунда Елена Хунажык-тыр.

Охемчик ОНДАРНЫҢ тыртыргаан чуруу.

ЧАҢГЫС МЕРГЕЖИЛДИГЛЕР

Холга кадалган тенни ушту-ру амыр эвес: инени бичин-ле эпчок тудуптар болзунза, чымсырт-ла дээр. Аарышкы чүгле чушкуп турган черге эвес, кижиниң иштинге база дээр. Ынчан холду дескерип, ушта шелиптер сен: аарышкылыын!

Мээң согур-шөйүндүмнү Константин Ховалыгович кескен. Чүү-даа билбейн, чугаалажып чыткан мен. Эмчим хире-хире:

— Хырның тырт, Күнзекович, чаа төктүп бады кээр чүве-дир —деп каар.

— «Хан аксы чедер хиредир бе? —дээримге, ол:

— Каш-даа хан аксы чедер болгаш артар-дыр—деп баштактанар. Кежээликтей кестирген хиремде эртенинде чаныл келген мен. Часпас чанчыл. бедик мергежил, тулган дуржулга деп чүве ол ыйнаан.

Кезер-эмчи. Ындыг мергежилдиг кижилер дугайында тоолчуурну чугааларны бичемден-не дыннап келдим. Оларның хуулгаазын ажылын амдаа магадавышаан мен. Оларның кайгамчык ижин өске кижи аксындан дыннаайн, херек кырында көрүп чор мен. Чаңа кезип, хирээлеп, кескибиле домуруп, бижек-биле чонуп, шопту-биле калап, удазын-биле даарап, хырбабиле тудуштуруп турган, кижиниң кандыг-даа кезээн «септеп» каапкан чоржук. Бо эмчиге будум булчудуп алгашдаа, аскаңайнып чеде бээр мен. Бодунуң эптин, холунуң чымчаа, кижиге хайыралыы, сагыш човаачалы тергиин!

— Чиктинм кончуг-дур эмчи, иштим-даа аарып турган ышкаш—деп, чеде бээримге, шинчип-шинчип орунга чыттырган, салаазының бажыбиле быктымче база каапторга, оо, өршээ!, чым-на дээн. Тура халыырда, эмчимни ужур моннап ал часкан мен. Дүрген дуза машинязы манавайн, эмнелгеге чем эккелген машинага мени олурткаш, хирургия салбырынга мени эккелгеш. демги шөйүндүнү дораан-на ап октапкан ийик.

Ону мен шагда-ла таныыр мен. Ындыг кижиниң билбес кижи кайын турар. Ынчалза-даа чугаа чүгле аарыгбиле кызыгаарланыр турду. Чогум чугаалажы бээрге, чугаага пат. Боду Улуг-Хем чурттуг. Ийи-Талдын Анайлыг-Хаакка төрүттүнген. Ол үениң «божуур-бажыңы» —хаалар аразынга баг херинкен өг. «Дүрген дузаз» машинязының орнуга тулугжу кадай таваржып кээр болза, экизи ол.

Өзек-биле кургаглаштын.

Өшку чөөгүн чымчаглаштын...

Ынчап чораан, хөөкүй авазы дөрт уругну божуп, азырап четтиккен. Костя алды харлыг турда, ачазы туттура берген, ол-ла олчаан сураг барган. Авазы чаасхан арыгдан ыыштап, хемден суглап, кожазынга — паштанчы, колхозунга —ажылчын болуп келген. Доңганыдан шыырыгып, дорамчыладан ишкирип, бактың багын көрүп чораан, ажы-төлүн өстүрүп каан. Ыңай-бээр чоруп, чүү-хөө тыптынары бергедеп кээрге, хеймер уруун —чаш Оюмазны улуска азырадыпкан. Төрели азыраан болгаш, Оюмаа улуг турегдел көрбээн, ам Оюмаа Ховалыговна Доспан тос уруглуг, эки чурттап чоруур.

Контрадар ажы-төлүнүн канчаар чурттап чорааны кымгадаа билдингир. Костяның школага өөрени берген турган акызы биле угбазын дораанна оон үндүрүпкен. Павел Ховалыговичиниң Балчир-оол трактористер курузун доозуп алгаш, МТС-ке ажылдап чораан. Ында кирген Чавыдак Кара-оол аңаа суме кадарга. Москваже дургуннап чоруй баргаш, «Тимирязевканы» доозуп алган. «Сүт-Хөл», «Тинелге», «Тес-Хем», «Тыва», «Совет Тыва» совхозтарга директорлап чорда, оон бажыңына каш-даа катап кирген мен. Чөөн-Хемчикке турда, мынча деп орар чүве:

— Тес-Хемден арай эрге чоруптум. Ам бир чыл болган болзумза, Бай-Хаак чоогундан дорттап ажып кээр кылдыр. Таңды-Уланы ажыр орук кылдырыптар ийик мен.

Барган-на черинге орук болгаш көвүрүг кылып чоруур Богатырь ышкаш кижи болуптур ийин моң. Шынап-ла, мурнунда машина чорбайн турган Алдыы-Кара-Хөлче (Таңды-Уула кырында) орукту үндүрген кижи ол-ла болгай. Ол орукту Кара-Хөлден Таңды кожуунче улаштыр тудуп болур чүве. Кедизинде ол ыяап-ла ындыг болур ужурлуг.

Чедер-Аксында, «Совет Тыва» совхозтуң дужунда эрик кырында, бөдүүн турасказычыгаш бар. Аңаа бо-ла тура дужер кижи мен. Ол совхозту директорлап турган. Павел Ховалыговичиниң сугга эндей берген чери ында. Хөөкүйнүң сөөгү сөөлүнде Улуг-Хемден, төрээн черинден тывылган болгай. Эки-ле кижи турган чүве.

Контрачы уруу дээш, школадан үндүрткен угбазы Елизавета Ховалыговна ол-ла олчаан өөренир арга тыппаан. Сөөлүнде түр курс доозуп алгаш, үрежидилге черинге ажылдап чораан. Ам Кур-Чер суурда хөй уруглуг ие, чоннуң хүндүлүг кижилериниң бирээзи.

Түрегделди көрүп чорза-даа, массалыг репрессиялардың өргүнү өжүп чорда өөренген болгаш, Костя школаны-даа, институтту-даа доозуп четтигипкен. Ам оон үжен ажыг чыл дугузунда чоннуңга бараан болуп чоруурун бо. Бо үеним дургузунда Москвага, Харьковка, Тбилисиге, Новокузнецкке тускай өөредилгелерни эрткен ам тываларның аразында (Чуглур Бады-биле нелээн) эн-не дуржулгалыг, бедик мергежилдиг кезер-эмчи бо. Аңаа чоннуң, ылаңгыя кестирген кижилериниң, чүдүптейлеп, чалбарып чоруур ужуру ол. Константин Ховалыговичиге Тыва Республиканың аддарлыг эмчизи хүндүлүг атты тывысканы-даа чөп.

Светлана Ивановна, база-ла ашаа ышкаш, Томскиге өөренген, эм кылыр мергежил чедип алган тыва эмчи. Ол Кызылдың аптекаларынга үр ажылдаан. Ада-иезиниң буянныг мергежилин уруу Виктория база шингээдип алырын шинтпирлээн. Ол келир чылын Москванын эмчи институдун доозар. Натальязы ада-иезиниң болгаш угбазының эртемин аажок үнелээр. Чогум кым болдурун келир чылын, школа доозупкаш, шинтпирлээр. Ынчангаш келир чыл бо өг-бүлеге өөрүнчүг-даа, дүшкүүрлүг-даа болур: ийи кижи өөредилгеэин доозар, бирээзи —институтче, өскези—ажылче кирер. Каттышкан Нациялар Организациязының Өг-бүле чылы кылдыр чарлаан чылында Константин Ховалыговичиге болгаш оон өг-бүлезинге бүгү-ле экини күзедим.

Чоозу КАРА-КУСКЕ.

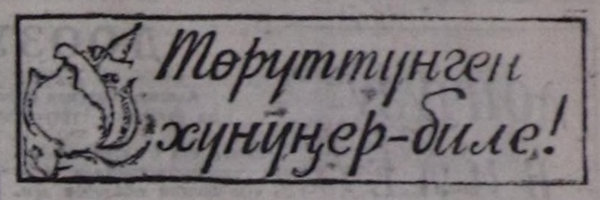

Тыва Республиканың улус өөредилгезинин шутумунга 30 ажыг чыл иштинде ажылдаан **Борбак-оол Монгус-оолович ООРЖАК** бо чылдың декабрь 25-те 60 харлаан, пенсияже үнер.

Борбак-оол Монгус-оолович Кызылдың педагогика училищезин, а оон соонда — педагогика институдун доскаш, бистиң республиканың Бичи-Хем, Сүт-Хөл кожуннарының аңы-аңы школаларынга үр чылдарда үре-түңнелдиг ажылдап келген. Оон эки ажыл-ижинин бадыткады «Күш-ажылдың хоочуну» деп медаль.

Оон төрүттүнген хүнүн үүштүр аңаа аас-кежиин, чүгле эвин болгаш кан дег кадык болдурун күзеп тур бис.

Эштери Тырык Бады-Байыр, Ондар Алдын-оол, катааттары — Ондар Чаң-оол, Монгуш Базыр, кат-иелери —Монгуш. Аттаң Ондар Ольга, чуржаттары—Ондар Зоя, Монгуш Зоя, Шыырап Марина, Ондар Мария, оолдары — Чечен-оол, Дадар-оол, Роман, Белек-оол, уруу — Шончалай, оолдарының уруглары — Сыдыс. Алдынай, Дозураш, Роланда.

⊙ ⊙ ⊙

Чурталгамда ынак эжим, ачылыг аваавыс хүндүлүг **Бичен Иргековна САНЧИ** 1993 чылдың декабрь 23-те 50 харлаар. Ол, Тыва Республиканың Дээди Совединин код бухгалтери болуп, хөй чылдарда ажылдаан. Оон саң-хөө талазы-биле ачы-хавыязы дээш аңаа Тыва Республиканың алдарлыг экономизи хүндүлүг атты тывыскан.

Бистиң ачаавыс **Очур-оол Ховалыгович ХОВАЛЫГ** декабрь 25-те 50 харлаар. Ол бистиң мандыр өзер болгаш өөрениривиске бүгү-ле үүлдерни кылып келген болгаш ол бүгү дээш аңаа өөрүп четтирип чоруур бис. Ачаавыстың төрүттүнген хүнүн таваарыштыр аңаа чүгле экини болгаш кан дег кадыкшылыг, өлүмнүгүнүн күзеп тур бис.

Алдар-аттыг экономист-бухгалтер Авыралдыг ава болгаш ажылдакчы Бежен харлаан Бичен Санчиге Бедик чолду, кадыкшылды Өөнүн ишти, уруг-дарыы Пөрөөл тудуп күзеп турлар.

Өөнүн эзти Байыр, уруглары САЯНА, САГЛАША, оглу СЕРГЕЙ, кенни РИТА.

⊙ ⊙ ⊙

Хем, Сүт-Хөл кожуннарының аңы-аңы школаларынга үр чылдарда үре-түңнелдиг ажылдап келген. Оон эки ажыл-ижинин бадыткады «Күш-ажылдың хоочуну» деп медаль.

Оон төрүттүнген хүнүн үүштүр аңаа аас-кежиин, чүгле эвин болгаш кан дег кадык болдурун күзеп тур бис.

Эштери Тырык Бады-Байыр, Ондар Алдын-оол, катааттары — Ондар Чаң-оол, Монгуш Базыр, кат-иелери —Монгуш. Аттаң Ондар Ольга, чуржаттары—Ондар Зоя, Монгуш Зоя, Шыырап Марина, Ондар Мария, оолдары — Чечен-оол, Дадар-оол, Роман, Белек-оол, уруу — Шончалай, оолдарының уруглары — Сыдыс. Алдынай, Дозураш, Роланда.

⊙ ⊙ ⊙

Алдар-аттыг экономист-бухгалтер Авыралдыг ава болгаш ажылдакчы Бежен харлаан Бичен Санчиге Бедик чолду, кадыкшылды Өөнүн ишти, уруг-дарыы Пөрөөл тудуп күзеп турлар.

Өөнүн эзти Байыр, уруглары САЯНА, САГЛАША, оглу СЕРГЕЙ, кенни РИТА.

Уруглары Херел, Роза, Лёня, Аяна, Орлан, Омак, оларның авазы.

ЧАРЛААЛДАР

«ОПТ РОЗНИЦА» АКЦИОНЕР НИИТИЛЕЛИ дараазында үүлдерни садып алырын сүмелеп тур:

1. хөй хевирниң канцелярия барааннары:

Школа кыдырааштары болгаш ниити кыдырааштар, готовальня — шыйыг хекселдери, кара өннүг карандаштар, фломастерлер, лекало, кыдырааштар болгаш саазынар сугар папкалар, школа дневниктери, марка хакпаан чагаа хаптары, чурулга альбомнары, балааш-резинкалары, блокноттар, шарик демирүжүктер, школа шугумнары, хырба бийирлери-кисточкалар.

2. Чангыс фазалыг электроннуг электри счётчиктери — СЭО-1 (220 В күштүг, ток 10-50 А, айтыр чергези 2,0).

3. Эптевээн байдалдыг 36 м×12 м хемчээлдиг чаа демир ангар.

Адрези: Кызыл, Калинин, кудумчузу, 25, телефон № 4-19-65.

АРЫГ-ҮЗҮҮНГЕ АЧЫ-ДУЗА МАРАФОНУ

Улуг-Хем кожуунунуң Арыг-Үзүүнде участок эмнелгезинге

1993 чылдың декабрь 24-те он шактан эгелээш, ачы-дуза чедиреринiң марафонун эрттирерин дыңнадып тур.

Аңаа кээп киржиринче биске ажылдап турган эмчилерни, медицина ажылдакчыларын, а ол ышкаш күзелдиг организацияларны, күш-ажылчы коллективтерни, тус-тус кижилерни чалап тур бис.

Чыглыр чери суурнуң Культура бажыңы.

Арыг-Үзүү суурда почта салбырында № 4873 счётту тускай ажытканывысты база дыңнадып тур бис.

⊙ ⊙ ⊙ ⊙ ⊙ ⊙

«ЧУЧАККА» КЕЛИҢЕР!

Чучак аттыг хуу бүдүрүлге улуг-биче кижилерге чеди чок хөректээштерни, чучактарны болгаш амгы үеге таарыштыр быжып, даараан костюмнарны даараар чагыгларны хүлээп ап турар.

«Чучак» ол ышкаш бичин уругларга хептерни болгаш угуулзалап каастаан шай, дус хаптарын хереглекчилерге садып турар.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Лопсанчап кудумчузу, 37/3, квартира 51. 9-тан 16.00 шакка чедер.

⊙ ⊙ ⊙ ⊙ ⊙ ⊙

«УЛЬЯНОВТУҢ АВТОМОБИЛЬ ЗАВОДУ» АКЦИОНЕР НИИТИЛЕЛ

харылзаштырыкчылар чокка дараазында артык кезектерни сайгарар-аргалыг боой турар:

дамчыдыкчылар солуурунун коробказыныи, даздатка коробказының кезектери, руль башкарылгазының мостуларының, а ол ышкаш белдирлеринн болгаш агрегаттарнын кезектери. Артык кезектеринн өртектерин баштай алгаш, 1994 чылда чорудуп бээр.

Артык кезектерни чорудуп бээринин эн эвээш бөлүү 20 миллион рубль. Оларны вагон-биле чүдүрүп чорудуп база болур.

Бистин санажылга счёдувус: 0014667985 ПК АвтоУАЗбанк, г. Ульяновск МФО 47308808 кор. счёт 800161608 при гл. управлении Банка России, г. Ульяновск МФО 47308001.

Долгаар телефоннар № № 36-35-15, 31-25-36, 39-10-86.

✦ ✦ ✦ ☆ ✦ ✦

«Шын» солуннуу дамчыштыр

Тыва Республиканын Суг ажыл-агый яамызынга. Барлыктың Суттарылга системазының эргелелинге. Бай-Тайга районга чагыргазынга, кожуунуун хереглекчилер ниитилелинин коллективинге болгаш ырак-узак черлерден келген дерзулаттерелдерге, а ол ышкаш эш-өөрлерге бистин авазыс **Даймычы Долаанович Балчыйның** мөңээни-биле холбаштыр аза оскундуруувусту, качыгдал-мүнгаралывысты, кады үлежип, моральдыг болгаш материалдыг дуза чедиргени дээш четтирип, мөгейип, турарывысты илередиттивис. Ачавыстың 49 хоюунун январь 7-де болурун чоок төрелдерге дыңнаттывыс.

Өг-бүлези, төрелдери.

Кызыл хоорай Красноармейская 100 Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ СОВЕПИ болгаш ЧАЗАА «ШЫН» СОЛУННУН РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун ооалакчызы) А. Б. Монгуш. М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь) М. М Саая кол редакторнун ооалакчызы) В. М Сат. Н С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер үүлээн алыр — 3-34-26; кол редакторнун ооалакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ооалакчылары: 3-45-93

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49. 3-36-73 көлээ ажыл-агый — 3-41-16; культура улус өөредилгези болгаш чогаал — 3-39-15 3-34-57; медицина болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; ончулга 3-34-39 3-34-93; өөрга — 3-39-03; корректорлар — 3-41-22 чидүрүкчүдер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-09 3-14-04; бухгалтерия — 3-27-11

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунун чанында парлалганын, медээлернин хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал чеинге буруткеттинген.

Буруткеттинген дугаары — Т-00007.

Солуннарда парлаттынган материалдарнын, авторларынын бодалдары редакцияныч турузу-биле дуушпейн барын болур. Адыттынган фактылары саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 19.896. Индекс 54240. Чатыг № 241.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунун типографиязы. Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.